

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Geert Lovink • Szűcs Teri

Jász Attila • Tatár Sándor

Egressy Zoltán • Deczki Sarolta

Tillmann J. A. • Margócsy István

**CUKROZOTT
EPÉNK**

2020. 7. szám

Ára: 700 Ft

© Fortepan / Fortepan, 1907.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, Jáki László, 1921.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Deczki Sarolta irodalomtörténész, kritikus, filozófus, hobbiszakács, gombász

Egressy Zoltán (1967) író, költő

Jász Attila költő, alkotótársával, Csendes Tollal a Gerecsében élnek

Lovink, Geert (1959) holland médiakutató, politológus

Margócsy István (1949) irodalomtörténész, kritikus, lapunk alapító szerkesztője

Szűcs Teri (1975, Leningrád) irodalomtörténész, kritikus

Tatár Sándor (1962) költő, műfordító

Tillmann J. A. (1957) filozófus, esztéta

E számunkat a Fortepan Gyűjtemény fotóival illusztráltuk.

Kedves Olvasónk!

Lapunk 32 éve landol postaládákba.

32.

Mire asszociál erről a számról?

Akármire is, valami valamiképp beigazolódik.

Egy bizonyos csak, hogy holnap felkel. A Nap.

Vagy az se. Az is tévedés.

De valami mégis biztos, hogy köszönjük a figyelmüket,

s kívánunk Maguknak sokkal szebb évet,

mint ez a minden ízében bizarr 2020 volt.

Cukrozott epe. Az volt.

Maszk, karantén nélküli, érintésekkel teljes 2021-et kíván a 2000!

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P
32. ÉVFOLYAM 7. SZÁM

Geert Lovink: <i>A Zoom-kimerültség anatómiája</i>	3
Szűcs Teri: „Visszatért hozzám az emlékezet”	21
Jász Attila – Csendes Toll: Bölénytakaró	38
Tatár Sándor: Versek	43
Egressy Zoltán: Kerengő	46
Deczki Sarolta: <i>Gasztronaplónk</i>	48
Tillmann J. A.: <i>Szótár szíriusziak számára</i>	57
Margócsy István: <i>A humor a magyar irodalomban</i>	63

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSÉNYI BALÁZS

MUNKATÁRSÁK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: [BOJTÁR ENDRE] HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

[RÉTI PÉTER] SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETŰKKEL. TÖRDELÉS: SÖRFÓZÓ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, Angyalfüldi Helytörténeti Gyűjtemény, 1972.

A Zoom-kimerültség anatómiája

„A rögzítő eszköz pusztán állandósága megfosztotta a testet felhalmozott jelentéseitől, a test anyagszerűségén és mozgásán túli jelentései vagy fogalmi tartalmait megszüntek.”

Marina Vishmidt

A járvány online találkozások és interakciók özönét zúdította az életünkre. Képernyős ábrázatunkra ügyelve dolgozunk, és igyekszünk kapcsolatainkat tükrökkel körülvéve gondozni. Geert Lovink azt vizsgálja, mit veszítettünk el és hogyan szerezhetjük vissza a testünket, kapcsolatainkat és közös valós tereinket.

Igen. A 2020-as vesztegvár idején az internet megkapta a jussát. Létezése során most először kiteljesedve érezhette magát. A hibák megszokottá váltak. Akadozott, majd lefagyott a videóhívás. A laptopokat vagy a routereket újra kellett indítani. A vesztegvár első napjaiban nemigen mert senki panaszkodni. A tömeges karantén nem abban tetőzött, hogy mindenki egy virtuális börtön foglyának érezte magát.

Köszöntjük az elektronikus megfigyelési programban! Miközben folyamatosan fejlesztjük online egyéniségünket, az élő találkozások

Forrás: Eurozine, 2020. november 2. <https://www.eurozine.com/the-anatomy-of-zoom-fatigue/>. A megjelenést támogatta: Eurozine Translations Pool, Creative Europe Programme of the European Union.

titkosnak érződnek. A videótelefonjövő foglyai vagyunk. J. G. Ballard posztapokaliptikus jóslata szerint kollektív testcsonkítás és általános mézárás lesz a vége, ha a hús-vér test egyszer visszatér az élők világába.

2020 közepe táján gyűjtögetni kezdtem a bizonyítékot az elharpózó „Zoom-kimerültségre”. Mondanom sem kell, a rokon tapasztalatok korántsem csak a Zoomra korlátozódnak. Kiterjed a Microsoft Teams, Skype, Google Classrooms, GoTo Meeting, Slack és BlueJeans alkalmazásokra is – hogy csak a legjelentősebb szereplőket említsem. A „koronakorszakban” a felhő alapú videós találkozó vált a meghatározó személyes és munkahelyi környezeté, nemcsak az oktatás, a pénzügyek és az egészségügyi ellátás terén, ha-

nem a kultúrában és az állami szektorban is.

Az ügyvitel összes rétege behúzódtott a működés új körülzárt terepére – ugyanabba a környezetbe, amelyet egyként használnak a kétes szabadúszók és a tanácsadók az ügyfelekkel való társalgásra. Életükben kevés a közös, de az hosszú-hosszú órákig tart.

Időzabálás

A Zoom megsokszorozta a munkát, kiterjesztette a részvételt, és elnyelte az írásra, gondolkodásra, pihenésre, a családi és a baráti kapcsolatokra szánt időt. A testtömegindex-szintek megemelkedtek, az érzelmi töltetű állapotok és a mentális egészség tönkrezúzva, a mozgáskoordináció romokban, csakúgy, mint az agynak az a képessége, hogy összehangolja mozgásunkat a térben – ez mind a képernyő előtt töltött rengeteg idő következménye.

A videószedülés olyan sajátos állapot, amely egyebek közt a tájékozódási zavarok gyakoribb formáit is kiváltja. Minka Stoyanova számítógépes programozást tanít és heti 20 órát Zoomol: „Jelentősen megcsappantak a munkavégzésen kívüli távolságtartó találkozásaim. Míg mások, akik ki vannak éhezve az emberi kapcsolatokra, koktélparkot és születésnap köszöntőket tartanak a

Zoomon, én rettegek még ezért is bejelentkezni a felületre.”¹

Stratégiai a kérdés. Ellenszegülünk a rendkívüli helyzetnek, sztrájkoljunk és ne tartsunk több online órát, céges megbeszélést, ne kérjünk több távorvosi időpontot? Mondani könnyebb, mint megvalósítani. A fizetési csekkék nem várnak. Eleinte kiváltságnak érződött, hogy otthon maradhatunk, büntudatot éreztünk, hogy másoknak be kell menniük a munkahelyükre. Most sokan attól tartanak, hogy a videóhívásoktól soha nem szabadulunk.

A Fast Company előrejelzése szerint „a kis és nagy cégek az egész világon úgy alakítják át a működésüket, hogy az egyre inkább digitális, távoli és mozgékony”.²

A drága ingatlan eladható, a kiadások radikálisan csökkenthetők, az elégedetlen dolgozók hatékonyan elszigetelhetők, nem kell egymással találkozniuk. Az IT-menedzsment órán máris egy költségcsökkentő „kevert” modellt szorgalmaznak ellenreakcióra számítva a 2020-as videóértekezlet-dömping után.

A videós dilemma az egyént is erősen foglalkoztatja. „Ha a munkám kitölti a videóbeszélgetésre szánt időm egészét, ösztönösen kevesebbet használom informális célra, társakra, barátokra, potenciális partnerekre”, fogalmazott Silvio Lo-

russo rotterdami formatevező. „Et-től szomorú leszek és gorombának tűnök. Ez az önvédelmi hozzáállás pedig elszigeteltséghez vezet.”

Nem arról kellene tanakodnunk, hogy lazítsunk-e a barátainkkal a Facetime vagy a Discord berkeiben, játék, karaoke, könyvklub vagy közös Netflix-nézés címén. A képernyő előtt töltött idő a fejlett posztfordianus munkás életmód része, öntevékeny egyének időtöltése, akik egyébként végzik a munkájukat is. Csakhogy közben elsodródunk, miközben úgy teszünk, mintha nem. Ég a szemünk, egyre rövidebb ideig tudunk koncentrálni, a multitasking folyamatos kísértés, és a testi-lelki kényelmetlenség ott morog a tarkódban... Hisz tudjuk.

2014-ben Rawiya Kameir az internetfüggőséget követő állapotként definiálta az internetkimerültséget: „Görgetsz, frissítesz, idővonalakat böngészel kényszeresen, míg tényleg nagyon-nagyon elcsigázottnak érzed magad. Ez a szorongás akkor ér el, amikor úgy érzed, foglyul ejt mások gondolatainak örvénye.”³

2020. április 22-én, Nigel Warburton @philosophybytes a Twitteren ezt kérdezte: „Van valakinek valamilyen épkezláb elmélete arról, hogy miért olyan kimerítőek a Zoom, Skype, és Google Hangout találkozók?” 63 megosztás, 383 like és néhány válasz volt a reakció. A válaszok pontosan azokat a közkeletű

diagnózisokat és tanácsokat tükrözték, amelyekre azóta a világhálón bukkanunk. A Zoom-értekezleteket követő „kimerültség” fő vélelmezett okai között szerepel, hogy az agyunk ellensúlyozni próbálja az összes testi, nem verbális kommunikációs eszköz hiányát; a folyamatos tudatosság érzete; egyszerre több tevékenység végzése igazi összpontosítás nélkül, a multitasking folyamatosan nyagató kísértése.

A javasolt ellenszerek megjósolhatók: tarts szünetet, ne ülj túl sokáig, mozgasd a válladat, végezz hasizomgyakorlatokat, hidratálj rendszeresen és iktass be rengeteg „képernyőmentes” időt a napirendedbe.

Élet a videótérben

A Stockholmban tanító Isabel Löfgrennek a Zoom lett a lakóhelye. „A nappalink tanteremmé vált. Számít, mi látszik mögötted? Mit árul el rólad? Akár könyvespolc van a háttérben, akár az összehajtogatott mosott ruha egy széken, látható és nézik. A személyes nyilvánossá lett.”

A Zoom a lakás egy újabb helyiségévé vált – Gaston Bachelard ezt nem látta előre *A tér poétikája* című művében. Georges Perec lelki szemei előtt sem jelent meg a képernyő mint belsőépítészeti elem a fiktív bérházban *Élet: felhasználói kézikönyv* című regényében.

Vilém Flusser cseh filozófus azonban megsejtette és megjósolta. „A technikai kép mint fenomenológia”. Löfgren számára ugyanakkor a Zoom funkcionalitása meglepően leegyszerűsített. „Integrethetsz és tapsolhatsz, mint egy ovis, dumálhatsz, mint egy tizenéves, és nézheted magad a kis négyszöggedben, mint valami tükörben. Magad döntöd el, hogy mutatod-e az arcodat, pizsamában mehetsz iskolába, vagy csinálhatsz mindent menet közben. Kutya, macska, a dolgozó barát a háttérben, a diák, aki elfelejtette ki-kapcsolni a mikrofonját, miközben mosogott. Óra alatt mindenki a Facebookon.”⁴

Lorusso beszámol az első napok működési zavarairól: „Nem sikerült a Microsoft Teams telepítése, a kamera nem működött, és ami a legrosszabb, akadozott a net. Működött is, meg nem is, elképesztően lassan. Valahogy így festettek a videóhívásaim: az első öt perc simán ment, aztán lehalt – merev arcok, szakadozott hangok, újraindítások és frissítések, türelmetlenség és elkedvetlenedés. Egy rövid mondat hosszú percekig tartott. Mint valami időutazás vissza a tárcsázós korszakba, csak épp a jelen online kommunikációs eszközeivel.”⁵

Aztán „normalizálódtak” a dolgok. Alkalmazkodtunk egy új inter-

passzív üzemmódhoz. Egyikünk sem vette észre, hogy a videótelefonía már nem születőfélben van. Már megszületett. Elvégeztetett.

Fegyelem vagy szereplés

Nézzük alkalmazásának rövidített listáját: közösségi média, munka, szórakozás, ételrendelés, játék, Netflix-nézés, kapcsolattartás a családtagokkal és barátokkal, élő közvetítés a kórházban lévők állapotáról. Mi kell még vesztegár idején? Teleportálás (hoppanálás), na, az nagyon, hogy elkerüljük a vonatozást és a repülőtereket.

Vissza kell kanyarodnunk a korai science fiction regényekhez, hogy tanulmányozzuk, mire vágytunk a Jövőben. Az utópia és a disztópia összeolvadásához soha nem álltunk olyan közel, mint 2020-ban. Nem akarunk egyebet, csak hogy visszakapjuk a testünket. Védőoltást követelünk, de azonnal. Kevesebb technikát akarunk, alig várjuk, hogy offline lehessünk, utazhassunk, kiszabaduljunk ebből a rohadt ketrecből.

Még a Covid előtti időkben fogalmazta meg Byung-Chul Han, hogy társadalmunkat már nem a fegyelem, hanem a szereplés határozza meg.⁶ Azóta már rájöttünk, hogy az órákon keresztül folyó virtuális eszmecsere nem paranoiás panopti-

kum, nem is az én ünneplése. Nem kapunk büntetést, és nem érezzük magunkat eredményesnek. Nem vagyunk leigázva, és nem vagyunk aktivizálva sem.

Ehelyett lebegünk, várakozunk, figyelmet színlelünk, próbálunk összpontosítani, azon tűnődve, hogy mikor szuszakolhatnánk be egy ebédszünetet vagy mikor turbózhatnánk fel magunkat koffeinnel. Vitatható, hogy a Zoom-kimerültség vajon tényleg „a mértéktelen önfejlés” terméke, ahogy Han vélelmezi. Akárcsak magát a Covid-krízist, ugyanúgy kéretünk szépen elviselni a végeláthatatlan Zoom-értekezleteket is. Az Outlook naptárunk az új börtönőrünk.

A *longue durée*, a hosszú időtartam az, ami elcsigáz, ez nem a csúcsteljesítményt követő kimerülés. Válaszként a rendszer nyomatékossá vált és aggódó üzemmódba kapcsolt mentális állapotunkat illetően. A képernyő előtt töltött időt jelző alkalmazások és a MyAnalytics összefoglalók tájékoztatnak, hogyan pocskoljuk el az életünket, miközben az eredményességünket és a hatékonyságunkat kalibráljuk a munkatársakkal való együttműködéshez.

Nehéz nem elképzelni az IT-szektor és a gyógyszergyárak készülő nászát: a szintetikus teljesítménycsökkenés társadalmi válasza áll a bővülésre. A vesztégyár elrendelése, a karantén bevezetése után kevéssel

a hatóságok elkezdtek felmérni, száznál is több alattvalóik állják-e még a sarat. Kizárt, hogy ez a látszatélet megóvhat minket a gyorsuló gazdasági és társadalmi összeomlástól.

Nem elég a büntudat, megengedtetik nekünk, hogy belássuk: gyatrán teljesítünk. Miközben a társadalom egésze függőben, a várakozásba fáradsunk bele. A váróban rostokolva megkérnek minket – nagyon udvariasan –, hogy maradjunk túlélő üzemmódban, működünk tovább a kiegészítés ellenére és tartsuk féken indulatainkat. Mindössze annyi a teendőnk, hogy végignézzük a saját verziókat David Wojnarowicz „szétesésére” – alig különbözik az ő mindent felemészítő merengésétől „a végzetes, gyógyíthatatlan és véletlenszerű AIDS-ről...milyen erős és rémisztő”.⁷

„Teljesen szétzoomolódtam és kimerültem,” – írja Henry Warwick Torontóból.

„Miközben szülőhazám (az Egyesült Államok) lassú és módszeres politikai öngyilkosságot követ el, a barátaim meghalnak Covidban, agyondolgozom magam ebben a de facto bio-háziórizetben, nincs valami jókedvem.”

Henry nyara azzal telt, hogy videófelvételeket készített és tananyagot gyártott aszinkron oktatáshoz, „...na, nem egyetemi szinten – nagy-

jából egy fokkal okosabb a YouTube lejátszási listánál. A Zoom-ablak előtt ülve nehéz életben tartani a barátságokat, a kapcsolati hálókat, a kalandot meg egyenesen megöli. Ráadásul itt ez az internetidő probléma, hiszen a tanítványaim a világ különféle pontjain élnek. Ha éppen éjjel 2 óra van náluk, nem egyszerű meghallgatni egy 2 órás előadást. Agyrém. A videók elkészítése rengeteg időmet rabolta el. Nem vagyok hajlandó az Adobe-ért fizetni, az Apple meg annyira elba...ltázta a Final Cut Pro-t, hogy a vágáshoz inkább Da Vinci Resolve-ot használok, aminek megvan az az előnye, hogy (szinte) ingyenes. Soha nem használtam még a Resolve-ot, a tanulási folyamatot nem nevezném sétagaloppnak.”⁸

Zoomvégzet

Alig pár nap kellett hozzá, hogy a „Zoom-kimerültség” kifejezés elterjedjen – ez annak a jele, hogy a netes társalgást már nem a marketing lobbiban „szervezett optimizmusa” diktálja. A cégvezetői pozitívizmus átadta a helyét a fenyegetőn közelgő végzetnek. A Google Trends kimutatása szerint a fogalom még 2019 szeptemberében futott be és 2020 áprilisának végére tetőzött.⁹ Ekkor volt róla szó a BBC-ben. Az egyik szakértő így fogalmazott:

„A videóbeszélgetések közben jobban meg kell dolgoznunk a nem verbális eszközökért: az arckifejezésünkért, a hangmagasságunkért, a hangszínünkért, a testbeszédért, és ez a figyelem nagyon energiaigényes. A gondolatok együtt vannak, a testek távol egymástól. Kimerítő ez a disszonancia, ellentmondásos érzéseket kelt bennünk. Nem tudsz természetesen belelazulni a beszélgetésbe.”

Egy másik interjúalany arról beszélt, hogy a Zoomon „mindenki téged néz, színpadon vagy, érzed a többiek felől érkező nyomást, és mintha szerepelned kellene. Ez a performatív üzemmód idegörlő és stresszel.”¹⁰

Han szereplés-előrejelzése helytállóknak tűnik.

Amint a programozást tanító Stoyanova megjegyezte, az, hogy lát(hat)juk magunkat – ha éppen rejtve is pillanatnyilag –, fárasztó reflektív hatással jár, mintha tükörteremben lennénk. Az oktatók folyamatosan azt érzik, hogy saját viselkedésüket figyelik, miközben ezzel egyidejűleg a felületen keresztül próbálnak eljutni a diákokhoz. Olyan, mintha tükör előtt gyakorolnánk egy szónoklatot. Amikor magadban beszélsz, állandó kognitív disszonanciát tapasztalsz. Ehhez jön még a szemkontaktus hiánya – akkor is, ha a diákok

is láthatóak –, ami tovább nehezíti az élő előadások megtartását.

„A megszokott nem verbális vizsajelzések és a szemkontaktus hiányában ezek a beszélgetések összefüggéstelennek hatnak.”¹¹

Eléggé különös módon a semmibe beszélés mégis beindítja az adrenalin termelést, amit a tükör előtt gyakorlásról nem igazán mondhatunk el. A szereplés furcsa formájához érkezünk, amely a jövődőlő analitikával és az elővásárlással rokon. Akár ott van a hallgatóság, akár nincs, a Zoom-előadásunk önmagában elegendő ahhoz, hogy működésbe hozza testünk biokémiai reakcióit.

Kedélyes társaság blogjának egyik bejegyzésében L. M. Sacasas így ábrázolja túlzott önmagunkra figyelésünk hatását: „Bizonyos mértékig persze mindig tudatában vagyunk önmagunknak, de ez az 'én-te' reláció énje. Itt pedig inkább egy 'én-engem-te' relációról van szó. Olyasmi, mintha mindig tükörben látnánk magunkat, de ezt a tükröt kizárólag mi látnánk, amikor élőben beszélünk valakivel. Ez is folyamatos közösségi és kognitív munkavégzést eredményez, akaratlanul foglalkozom a saját képpemmel és a többiek képével.”¹²

Annie Abrahams és Daniel Pinheiro online videóművészek az eltolódás ritkán taglalt hatásaira hívják

fel a figyelmet. „Soha nem vagyunk pontosan ugyanabban a tér-időben. A tér feszélyez, mert hosszasan látunk közelről arcokat. Először egy arcot látunk a keretben, mint amikor a bölcsőben babakorunkban főként hajoltak a szüleink. Később aztán ez a keret a kedvesünkkel ágyban végzett interakcióinkat idézi. Vagyis a videókonferencia mindig az intimitást hozza elő még szakmai szituációkban is.”

Ami látszik és ami nem címmel egy áprilisi írásában a *Journal of Psychiatric Reform* azt tanácsolja a pszichoterapeutáknak, hogy „definiálják újra az új keretet a videós terápia kezdete előtt”.¹³

Abrahams és Pinheiro azt is megfigyelte, hogy lehetetlen sok részletet felfedezni a látott képen.

„A videókonferencia lélektanilag azért megterhelő, mert az agyunknak egy olyan ént kell előállítania, amely egyszerre test és kép. Az árnyalt testi segédjelek nem segítenek a hallottak értelmezésében. A képzeletünk tölti ki a réseket, és dönti el, válogatja ki, mi az, ami elhagyható. Mindeközben folyamatosan a képernyőre tapadunk (nincs átfogó kép, nincs periféria). Soha nem lehetünk biztosak benne, hogy 'jelen' vagyunk, hogy a kapcsolat működik, ezért folyamatosan ellenőrizzük a saját képünket. Tömörített monohangot hallunk, minden egyéni hang egyetlen hangképre szűkül.”¹⁴

Isabel Löfgren szerint a Zoomot „hideg médiumnak” kellene tekintenünk, ami fokozottabb részvételt követel a befogadótól, lásd Marshall McLuhan hideg és forró médium elméletét. „Az agynak kell betömnie az érzékelés réseit, és ezzel túlhajszoljuk az agyunkat (és a számítógépünket).”

A kameraállás felől értelmezve Löfgren hozzáteszi, hogy a másik testének egy rosszul kivágott szeletét bámuljuk folyamatosan. „Nem érzékeljük a másik test arányait, a térről sincs értékelhető fogalmunk. Az érzelmi közelség kifejezésére használatos közeli kép a szemkontaktus hiánya miatt itt kiürül, nincs 'feromon kapcsolat'. A Zoom-terminológia pontos, 'galéria módban' érzékeljük beszélgetőtársainkat.”¹⁵

Zoomhomály

Dominic Pettman New York-i kultúrákutató rendszeresen tweetel a Zoom-kiborulásról. Fő tanulsága: „nem belehalni”. Elismeri, hogy furcsamód, még mindig Skype-ol. Egyik Twitter bejegyzésében utal rá, hogy 2014-ben bírálta a mára nagyjából feledésbe merült webes egyetemi kurzusokat, a 2020-as alapértelmezett távoktatás előfutárát.

A vesztegár valahányadik hetében merült fel a kérdés, hogy miért olyan fárasztó a videókonferencia.

A Zoom „lemeríti az agyat”, panaszták sokan.¹⁶ A Skype, Teams és Google Hangout órák és értekezletek miért olyan kimerítőek? Ez nem a netes felületek kritikájaként hangzott el, hanem egzisztenciális felhördülésként. Cikkek a Médiumról mint olyanról. A címekben ilyesmik variálódnak:

„A Zoom merít ki vagy egzisztenciálisan megsemmisítő a normális élet színlelése, miközben lángol a világ?”

vagy

„Nem a Zoom-kimerültség a probléma, hanem eddigi életünk gyászolása.”

A hangok, hangulatok és vélemények sokfélesége párhuzamos csatornákon vagy egyesített telefonos, online szavazásokon korábban nem volt általánosan elterjedt. Úgy érezzük, összpontosításra kényszerítenek.

Ne vedd le a szemed a kameráról – súgja a fejhallgatónkba digitális hasonmásunk.

A tehetetlenség megerősíti az elmentmondásokat, míg aztán a test elgyengül, elunja magát, elkalandozik, végül összeomlik.

Elegem van a jelzésekből!

Vegyél vissza, kapcsolj ki a kamerát. Ez a leggyakoribb tanács, csináld ritkábban – mintha ez reális opció volna. („Nem a Zoomot utálod, a ka-

pitalizmust utálod.”) Tervezzük meg magunknak a csoportos közérzet mutatóit?

Hogyan gyorsíthatjuk fel a valós idejű értekezleteket? Nyilvánvaló: több háttéracsatorna, kevesebb vizuális jelenlét. De várjunk csak, hát már így is túlteng a multitasking, nem? Amire leginkább vágyunk: intenzív és rövid virtuális beszélgetés, utána jelentős offline időszak.

Sacasas tanulmánya szerint a videókonferencia „fizikailag, értelmileg és érzelmileg is fárasztó, mert az agyunknak sajátos körülmények közt kell eligazodnia. Olyasmi ez, mintha egyébként tudatalatti folyamatok maximális kapacitással működnének, hogy segítsenek értelmezni, mi történik velünk.¹⁷

Arra kényszerülünk, hogy jobban figyeljünk, nem sodródhatunk. A multitasking nemcsak csábító, hanem nyilvánvaló is. A közösségi (és olykor a gépi) ellenőrzés kultúrája kárt okoz. Megfigyelnek? Válaszképpen megteremtjük a láthatatlan elmélázás új és szofisztikált formáját, jelen-nem-létünket az állandó vizuális jelenlét helyzetében – a diákok számára ez lehetetlen: ha kikapcsolod a kamerát, elbukta az osztályzatot.

A videókonferencia szoftvere sakkban tart. Az alkalmazás „beugyújtva”, a neved, az értekező szá-

ma, a jelszó a helyén, és máris egy arcképcsarnokban látod magad, csupa kiábrándító személy között, akikkel a Teamet alkotod, időnként belép a szobába a lakótárs, elhalad egy-egy macska/kutya, türelmetlen gyerek és persze hogy becsönget a futár.

Másodperceken belül bezáródsz önmagad szereplő énjébe. Megmozdítom a fejem, előnyösebb ez a tartás? Hízogó magamnak ez a beállítás? Eléggé úgy nézek ki, mint aki figyel? „A képernyőn látható arcom révén nemcsak belülről, hanem kívülről is tudatában vagyok magamnak. Bizonyos mértékig mindig belülről vagyunk tudatában magunknak.” Sacasas ezt a tapasztalatot kettős élményként írja le, melyet az emberi agy úgy él meg, mintha valóságos volna.

Menekülő útvonalat keresve

Miért kell megjelennem a képernyőn? Ki akarom kapcsolni a kamerát, távol akarok maradni, láthatatlanságra vágyom, kukkoló akarok lenni, nem szereplő – amíg majd gondolkodom egyet és váratlanul színpadra lépek. Jogom van a láthatatlansághoz, nem? Nem, mert a szoftver urai és teremtői másként döntöttek, és megajándékozták a világot a látható részvétel erényével. Totális közreműködést követelnek.

A ragaszkodás a tudatos figyelemhez napi 24 órában a hét 7 napján kizárólag regresszív lázadáshoz vezethet, bosszúra ösztönöz. A díszlet úgy van kitalálva, hogy biztosítsa folyamatos összpontosításunkat, a lehető legteljesebb közreműködésünket, maximális mentális energiafelhasználásunkat.

Mideközben legszívesebben mozdulatlanra dermednék, mint egy antik márvány mellszobor, ott sorakoznék illusztris társaimmal a palota folyosóján, egy kattintásra elevednék meg, valahogy úgy, ahogy az *Éjszaka a múzeumban* fantasy-vígjáték figurái.

Muszáj szünetet tartani, és te jó ég, mennyire utálsz átöltözni csak ezért a videóhívásért (de persze megteszed). Az érzelmi erő kifejtéstől fáradtan és unottan megváltoztatsz, trópusi tengerpartra cseréled a nappali háttérét, hogy feldobd és leplezd a helyzetet. Hogyan pumpálhatjuk fel az arcképcsarnokot a maga rémes négyszögletes kivágásaival? A videórácsok mögött raboskodva elkalandozol a vezetői értekezlettől és Velázquez *Az udvarhölgyek* (1656) című festményének virtuális Rubik-változatába érkezel.

Aztán haladsz tovább, a szomszéd teremben Kazimir Malevics 1915-ös szuprematista kiállítása.

Utána felébredsz, és újra a *The Brady Bunch* tévésorozat nyitó film-

kockáinak saját sajnálatos változatában találod magad.

Zoomolsz, nem egy műalkotásban barangolsz. Nem fotó vagy, nem videófelvétel vagy. Történetesen élsz, és bele kell nyugodnod, hogy az Egzisztenciális Valóságban (EV) létezel.

Paula Burleigh írja az Artforumon, hogy „a Covid-képek közül a leggyakoribbnak szinte semmi köze magához a betegséghez: digitális rácsok mögött virtuálisan gyülekező emberek 'karantén' találkáit, munkamegbeszéléseit, távoktatását látjuk.”¹⁸

Burleigh rács(ozata) a minimalista formatervezés és a modern művészet fémjele, „a rendet, a funkcionalitást juttatja eszünkbe, és a munkát; a szerkezet visszaköszön a rajzlapról, és az irodai fülkéinket is felidézi.”

Kétkötetes *History of the Design Grid* című munkájában Alex Bigman ismerteti, hogyan alakult ki az egymást metsző függőleges és vízszintes vonalak rendszere a reneszánsz festészetben és oldaltervezésben. Ez vezetett a grafikai tervezés kialakulásához. A videokonferenciák tervezőinek figyelmét eddig alighanem elkerülte az a feltevés, hogy a kép dinamikusabb és megnyerőbb, ha a fókusz kissé el van mozdítva a középponttól.

A Hausmannt idéző rácsozat átmetszi a bedobozolt alanyok racionális tagolását. Az egyén nem cso-

roghat át mások terébe, hacsak nem a háttérben pletykál vagy becsörtet a Zoom-bombázók „vulgáris” szín-padiasságával a nyilvános beszélgetésekbe, ahogy a vesztegzár elején ez történt, amíg le nem tiltották őket.

Burleigh összegzése szerint „a rács ellentmondásokban bővelkedik: többet ígér, mint amennyit nyújt”. Az individualizált négyszögek a Le Corbusier-féle lakásépítési rém-álmom „második modernitásbéli” posztindusztriális megfelelői: arra ítéltünk, hogy saját utópisztikus börtöncelláinkban élünk. A vad energia e robbanékony áradásában legfeljebb tragikus normalításra találunk, míg a teljes kétségbeesés a szabvány elhajlás.

Platform paradigmák

A Zoom média-régészeti értelmezéséhez az 1990-es évek tömeges élő közvetítéseinek cyber fantáziáihoz kell visszakanyarodnunk, mondjuk a Castanethez – ezt a rendszert a netes „push technológiai” startup, a Marimba dolgozta ki (a Wired szerint „a Java Shakespeare-jeinek egy kis alakulata”).¹⁹

Az elgondolás az volt, hogy a böngésző paradigma kiiktatásával a web legyen mindinkább a tévéhez hasonló (később, legalábbis részint, a mobilos alkalmazásnak ezt sikerült megvalósítania). Akárcsak a Zoom, a

Teams és a Skype, a Castanet alkalmazás is letölthető és telepíthető volt a sávszélesség maximális kapacitása érdekében. Két évtizeddel később az alapválaszték lényegében ugyanaz, és a Microsoft (a Skype és a Teams gazdája) azóta is aktív kulcsszereplő.

Minden egyes webcasting technika a saját, védett peer-to-peer és kliens-szerver technikáinak keverékét használja. A Zoom például azért tűnik gördülékenynek, mert a webkonferencia jelét egy streambe tömöríti és stabilizálja – a számtalan peer-to-peer változat folyamatos frissítést követelne. Ezenkívül a felhasználót „interpasszivitásra” ösztönzi: a passzív résztvevő elnémítja a mikrofonját és befogja a száját, mint amikor az osztályteremben a tanárt hallgatja a tanuló.

Ez ellentétes a szabad szoftver peer-to-peer elgondolásokkal (mint amilyen a Jitsi), amelyek a Kazaa ingyenes zenehallgató platformra nyúlnak vissza. Ez, furcsa mód, a Skype egyik ihletője közé tartozik, egyenlő partnerek együttműködésére épül. Na most akkor egy előadás nézői vagyunk vagy csapatmunka résztvevői? Megengedett a szavazás, a beavatkozás, a szabadon dumálás?

A világgjárvány mint ürügy

A netes levelezőlista kapcsán Michael Goldhaber megjegyzi, hogy

van valami eredendő hiba a felhasználói felületben.

„Amikor előadást tartok, általában állok és mászkálok, néha hevesen gesztikulálok. Ha csak ül az ember az íróasztalnál vagy tudom is én hol, az nyilván fárasztó. Ha azt akarjuk, hogy ne legyen fárasztó a használata, alapjaiban kell újragondolni a kamera, a mikrofon és a képernyő együttesét a résztvevők szempontjából.”²⁰

A videókonferencia lehangoló és kimerítő természete a laptop és az asztali képernyő „köztes” jellegével is magyarázható: nem is mobil, nem is bensőséges, mint mondjuk az okostelefon Facetime-felülete, nem is immerzív, mint az Oculus Rift-féle virtuális valóságrendszerek.

A Zoom-kimerültség azért alakul ki, mert szorosan összefügg munkahelyi létünk „kamu meló” valóságával. Aminek személyesnek kellene lennie, az közösségi lesz. Aminek közösséginek kellene lennie, az formális lesz, unalmas és (szinte biztosan) fölösleges. Ez csak azon ritka alkalmakkor érződik, amikor kivételes intellektuális felismeréseink vannak, és amikor az egzisztenciális életerő áttör a meglévő technikai határokon.

Michelle Kasprzak digitális képzőművészeti kurátor a videóbeszélgetés elleni kiáltványában felszólít mindenkit, hogy kapcsolja ki a videókamerákat.

„ELÉG a rúzs és a hajkefe zsarnokságából, ahogy folyton ott parkoltatod a számítógép mellett, mert a 'profi' megjelenés iránti várakozásokhoz igazítanád a küllemedet. ELÉG a fényekkel variálásból, a háttérrel trükközésből, és a végtelen vacakolásból, hogy profi, normális, nyugodt legyen a kinézeted, a környezet meg derűs. ELÉG, hogy nem tudod, mit kezdj a szemeddel, aztán eszedbe jut, hogy a kamerába kell bámulnod, abba a merev szembe a laptopod fedelén.”²¹

Felszólít, hogy „tagadd meg a frissen fésült állétezt az IKEA-bemutatóteremben, tagadd meg a cuiki háttér letöltését, amibe beledöglük a processzor, és tagadd meg a hamis emberi jelenlétet.”

Michelle azt is firtatja, hogy ki van még jelen, miközben beszélgetünk:

„Szia NSA, szia Five Eyes, szia Kína, szia hacker a földszintről, szia egyetemi IT-tanszék, szia találomra közénk tévedő beszélgetőtárs.”

Közösségi média mint orvosság?

Iveta Hajdakova, jelenleg Londonban élő kultúranropológus és kutatási tanácsadó írta:

„Múlt héten háromszor volt rémálmom, mind a távmunkával függött össze. Az egyikben kirúgtak valamiért, amiről azt hittem, offline mond-

tam. A második rémálomban a munkatársaimmal egy szűk kúton keresztül próbáltunk bejutni egy irodába. Kötélen lógtunk, és egyik kollégám megbénult – szerintem ez a Zoom lefagyásának álombéli változata volt. A harmadik álomban belegabalyodtam a teendőimbe. Felriadtam, és biztos voltam benne, hogy elfelejtettem elküldeni egy fontos e-mailt.”

A vesztegár elején fáj a feje, migrenje is volt. Szerencsére elmúlt, ahogy írja, „talán több tényezőnek is köszönhetően: az írásztalnak és az ergonomikusabb környezetnek, hogy elhagyhattam a lakást, korlátoztam a nem feltétlenül szükséges képernyőnél és fejhallgatóval töltött időt, és rengeteg apró változtatást vezettem be a napirendembe. A fejem és a fülem mostanra sokat javult, de valami nincs igazán rendben, ahogy a rémálomok jelzik. Mint ha összezavarodtam volna, és ezt szerintem nemcsak a közösségtől való elszigeteltség okozza, hanem valami mélyebb tájékozódási zavar.”

Hajdakova egyre nyugtalanabbnak és bizonytalanabbnak érzi magát.

„Egyre kevésbé érzékelem, hogy a munkatársaim mit gondolnak, érznek, mire van szükségük és mire számítanak, mit csinálok rosszul és min javíthatnék, és ez károsan hat az

önbizalmamra. Félreértés ne essék, a munkatársak felől rengeteg visszajelzés érkezik, de mivel nagyon hosszú ideig nem találkozunk személyesen, úgy érzem, képtelen vagyok az interakcióinkat hús-vér emberekhez és közös fizikai környezetünkhöz kötni.”

A Zoom lassan olyan közös környezetté válik, amely visszasugározza néhai irodai életünket.

„Az elején még működött, hogy a videóhívásokkal újrateremtjük az irodaélményünket, mert mindannyiunknak megvolt a közös hivatkozási pontja,” folytatja Hajdakova. „A valós irodát imitáltuk és mókás kihívásnak tűnt minden résztvevő számára. Ám minél inkább távolodunk az irodától térben és időben, annál inkább elfelejtem, mit is imitálunk.

Valami újat hozunk létre, az iroda csalóka látszatát. Ez a különbség: amikor imitálom az irodát, az még ott van, és az erőfeszítéseimnek az a mércéje, hogy mennyire tudok közel kerülni ahhoz, hogy a valóságoshoz hasonlítson. Ám amikor az iroda látszatát hozom létre, nincs többé szükségem a valóságos dologra. A látzathoz alkalmazkodva elkezdtem beépíteni a digitális életem más aspektusait a távmunkámba, ettől teljesebbnek érzem az online életemet és munkámat... Nem csupán egy arc és egy hang akarok lenni a Zoomon, egy ikon a Google dokumentumok

közt, pár írott mondat, hanem személy akarok lenni... A közösségi média segít, ezért sokat használom.”

Friedrich Nietzsche egyik gondolata: „Amikor fáradtak vagyunk, olyan gondolatok támadnak ránk, amelyeket már rég legyőztünk.”

Amikor csodagyógyszernek érzékeljük a Facebookot, akkor biztosra vehetjük, hogy valami nagyon nincs rendben. De miért olyan nehéz megragadni ezt az elégedetlenség érzést? A dermedt állapot lényegét tekintve regresszív.

Se diagnózis, se gyógymód

„Minél inkább igyekszem megmaradni valóságos személynek, annál inkább önmagam szimulálásának csapdájába esem,” – fogalmaz Hajdakova. „Kizárólag azért kommunikálok, osztok meg, hogy emlékeztessenem az embereket a létezésemre... Mint McLuhan szerkentyű szerelmese, mint a saját képét bámuló Narcissus.”

Elveszítjük a valóságérzékünket, emlékezőtehetségünket és magabiztosságunkat, érvel Iveta, „és elveszítjük a másik megértésének képességét is. Tudjuk, hogy ezt vagy azt érzi, de nem áll módunkban kapcsolódni hozzá valamiféle kölcsönös megértésben. Általánosságban a Zoom engem azért traumatizál, mert az agyam úgy működik ahogy: tényleges, fizi-

kai dologra van szükségem, másokkal közös környezetre stb., különben nemcsak a magabiztosságomat veszítem el, hanem a memóriámat és a motivációmat is.”²²

Søren Pold, a dániai Aarhusi Egyetem webdesign kutatója, írja:

„Az asztalnál ülve meg tudod változtatni a nézetet, elnémítható a mikrofon, kikapcsolható a kamera vagy megváltoztatható a háttér, de azt nem tudod, néznek-e téged mások, és ők sem tudják, hogy te nézed-e őket. Valamelyest áttekinthető és szabályozható a hang, amit kapsz és adsz. Gyakran küzdöttem azzal, hogy kitaláljam, hogyan továbbítsam a bemutatott videók hangját vagy hogyan érjem el, hogy ne legyen zavaró a számítógép ventilátorának a hangja. A Zoom egy új réteg, egy plusz operációs rendszer lesz, amely a számítógépem fölébe kerekedik, én meg ott küszködöm, hogy eljussak a másik szoftverhez, amit kontrollálni szeretnék. Ráadásul a Zoomnál elsőbbséget élvez a hangos és mély hang a halkabb és a magasabb hangok rovására, ezzel sajátos megszólalási sorrendet teremt, a férfi megszólalók hallhatók előbb.”

Az új videósűrítő, amely maszkot, vicces kalapot, szakállt vagy új szájszínt kínál, arról tanúskodik, hogy a Zoom figyelni, te mennyire figyelsz az arckövető technikákat. Ez a Zoomopticon, ahogy Pold nevezi, az az állapot, amikor nem látod, hogy

valaki vagy valami figyel-e téged, de könnyen megeshet, hogy egyszerre figyelnek téged emberek és szoftverek.

„A Zoomopticon eluralta a beszélgetéseinket, az oktatásunkat, az intézményeinket egy olyan megfigyelő kapitalista üzleti modellel, amelyről a felhasználók nem tudják pontosan megmondani, hogyan működik.”²³

Ártalomcsökkentés

Lehetséges másféle Zoom is? Egyfelől kimerítő, másfelől a találkozás erőt adna. Mi baj ezekkel a gördülékeny, nagy felbontású felhasználói felületekkel és – a rozoga netkapcsolat miatt – alacsony felbontású társaikkal? Álmunk volt az események, társasági interakciók, magánéletünk televíziós közvetítése. Visszafordítható a Zoom-fordulat?

Fontos nekünk az „élő” tényező vagy inkább vissza kellene térnünk az előre gyártott, akkor-nézed-amikor-akarod videókhöz? Az oktatásban ez nem marginális kérdés. Valóságos, igen régi feszültség van a „streaming” mindent felemésztő, izgalmas „élősege” és az „online” jelenlét szenttelen szürke közömbösége között.²⁴

Hat hónap vesztegzár után a spiritualitással és az öntudatossággal foglalkozó online előadások elkezdtek ellenmérget kínálni saját soha véget

nem érő ülésezéseikre. Háromnapos Zoom-eseményeket szerveztek (napi tizenkét órában). Megtestesülés Köroket alakítottak: egyenrangú társ vezette, ingyenes, online segítségnyújtás kezdődött, hogy épelméjűek, egészségesek maradjunk, és ne legyünk egyedül ezekben a bizonytalan képernyő-zivataros időkben. A bevált egyórás formula tartalmaz némi mozgást, egyszerű meditációt és megosztást a többiekkel.²⁵

A szervezők szerint ez a „a megtestesült online önsegítés. Csodálatos előadók és egyéb kihagyhatatlan ajánlatok. Tanuljunk meg néhány önsegítő gyakorlatot, amit videóbeszélgetések során alkalmazhatunk, hogy feltöltődve, ihletetten és edzetten érjünk a végére, nem elcsigázva, túlterhelve, szorongva és elégedetlenül.”²⁶

Ennek ismeretében beszélhetünk vajon „ártalomcsökkentésről”?

Az online wellness napjaink tébolya: Zoomon csüngő napjainkba szünetek ékelődnek élő koncertekkel, rövid jógázással és testünk vizsgálatával. A Bernard Stiegler-féle pharmakon dióhéjban²⁷: a technika, ami megöl, meg is ment minket. Ha a Zoom a méreg, az online meditáció az ellenmérget.

A Covid-ostrom után büszkén jelentjük majd ki: túléltek a Zoomot. Posztdigitális exodusunkhoz nincs

szükség Zoom-védőoltásra. Nem orvosi kérdés, hogy milyen körülmények között dolgozunk. Az amszterdami Museumpleinen zajlott demonstráció (2020. október 2.) szellemében – ahol a diákok „jelenléti oktatást” követeltek –, most azért a jogunkért kell küzdenünk, hogy személyesen találkozassunk, vitat-

kozassunk és tanulhassunk. Erős kollektív elkötelezettségre van szükségünk, hogy újra összejöhhessünk a „valós életben”, még hozzá minél előbb. Mert nem magától értetődő már, hogy a vizionálás ígérete teljesül.

FORDÍTOTTA PUSZTA DÓRA

JEGYZETEK

1. Magán e-mail a netes levelezési listával kapcsolatos telefonhívás után, 2020. július 3.
2. <https://www.fastcompany.com/90558734/this-one-concept-will-transform-the-future-of-work-post-covid>
3. <https://www.complex.com/pop-culture/2014/03/is-internet-fatigue-ruining-your-life>, 17 March 2014.
4. Magán e-mail, 2020. június 26.
5. <https://www.platformbk.nl/en/remote-work-demand-dail-up/>, 2020. június 12-i bejegyzés
6. Byung-Chul Han, *The Burnout Society*, Stanford University Press, 2015.
7. David Wojnarowicz, *Close to the Knives. A Memoir of Disintegration*, Canongate Books, Edinburgh, 2017.
8. Magán e-mail, 2020. október 1.
9. <https://trends.google.com/trends/explore?q=zoom%20fatigue>
10. <https://www.bbc.com/worklife/article/20200421-why-zoom-video-chats-are-so-exhausting>
11. Magán e-mail, 2020. július 3.
12. L. M. Sacasas, 'A Theory of Zoom Fatigue', 21 April 2020, <https://theconvivialsociety.substack.com/p/a-theory-of-zoom-fatigue>
13. <https://journalofpsychiatryreform.com/2020/04/29/out-of-the-frame-boundaries-in-online-psychotherapy/>
14. A. Abrahams, D. Pinheiro, M. Carrasco D. Zea, T. La Porta, A. de Manuel, D. Casacuberta, P. Gatell, and M. Varin, 'Embodiment and Social Distancing: Projects', *Journal of Embodied Research*, 2020, Vol. 3 (2), 4 (27:52), DOI:<https://doi.org/10.16995/jer.67>
15. Magán e-mail, 2020. október 3.
16. <https://www.nationalgeographic.com/science/2020/04/coronavirus-zoom-fatigue-is-taxing-the-brain-here-is-why-that-happens/>
17. L. M. Sacasas, 'A Theory of Zoom Fatigue', 21 April 2020, <https://theconvivialsociety.substack.com/p/a-theory-of-zoom-fatigue>.
18. Silvio Lorusso, 'Remote Work? Demand Dialup', 12 June 2020, <https://>

- www.platformbk.nl/en/remote-work-demand-dail-up/
19. <https://www.wired.com/1996/11/es-marimba/>
20. Michael Goldhaber, netes levelezőlista, 2020. július 7.
21. Utalás Silvio Lorusso esszéjében, <https://michelle.kasprzak.ca/blog/writing-lecturing/anti-video-chat-manifesto>
22. Részletek magán e-mailekből 2020. szeptember 21. Ő ugyanerről még: <http://thisbloodyplace.com/ill-just-never-know/>
23. Magán e-mail, 2020. október 6.
24. Lásd Alan Liu definícióját ‘Cool is information designed to resist information’. (The Laws of Cool, The University of Chicago Press, 2004, p. 179). We could update Lui’s phrase ‘I work here, but I’m cool’ to ‘I hangout here, but I am cool’.
25. <https://embodimentcircle.com/embodiment-circle-online/>
26. Idézet innen: <https://icpr2020.net/>
27. Pharmakon: a görög szó egyszerre jelent mérget és orvosságot. Bernard Stiegler (1952–2020) filozófus szerint a technika pharmakon, egyszerre gyógyít és mérgez.

© Fortepan, Magyar Bálint, 1938.

© Fortepan, FSZEK Budapest Gyűjtemény, Sándor György, 1960.

„Visszatért hozzám az emlékezet”

Demensfelkelés

Indul a Demens Sereg, mennek a talpasok, lábukat húzva, mennek bottal, járókerettel. Előgurulnak kerekesszékekkel, kikanyarodnak ápolási ágyakon. Eltűnnek, mintha elkóborolnának. Csodálkozva néznek körbe az utcán, tűnődve tekintenek egymásra, aztán nekiindulnak. Amerre mennek, kő kövön nem marad. Akit útközben érnek, belekapaszkodnak, viszik magukkal. Egyre többen vannak. Vonulnak verejtékkal, vizelettel és könnyekkel. Vonulnak és beszélnek megállás nélkül, hangjuk morajlik, dördül, falakat repeszt. Amerre elhalad a sereg, megmutatja irtózatosságot, rettenetes nagyságát. Mennek fel, Budára, mennek minden ellen.

Az öregedő miniszter kiles ablakából. Hallja a kiáltásokat, látja az öklöket, botokat. Tudja, mit akarnak. Érti a kérdést, amit nekiszegeznek: Ön hogyan fog haldokolni? Az öregedő miniszter halhatatlanul áll pályája zenitjén, de ha arra kerülne a sor, gondolja, a gyerekének lesz rá pénze, hogy egy ügyes, jól főző középkorú asszonyt megfizessen, mondjuk, egy székelyudvarhelyit, később pedig beadja őt egy VIP otthonba, sokmilliós beugróval, várólista nélkül. Ezek szerint egyedül halok meg, fogja el az öregedő minisztert az iszonyat; de ő, aki munkája során annyi haldoklóról döntött, nem engedi, hogy úrrá legyen rajta a megrendülés.

Három éjjel, három nap zúg a Demens Sereg hangja. Dél előtt kicsit bóbiskolnak, éjjel felfrissülnek. Senkit sem hagynak aludni, és senkitől sem

A Demensfelkelés az Alzheimer Világnap alkalmából íródott. A szerző „Visszatért hozzám az emlékezet” címmel blogot vezet demenciával élő édesanyja gondozásának tapasztalatairól. A blog itt érhető el: nemlehetefelejteni.wordpress.com. A blog egyes írásai a litera.hu-n is megjelentek.

tartanak. Ők aztán tudnak skandálni, az örökkévalóságig. Anyám is közöttük van, megvállasodott a járókerettől. Alig várta, hogy harcolhasson.

Végül csend lesz. Nem feledünk benneteket, mondják, mielőtt eltűnnének, és: visszajövünk értetek. Vonulásuk ezüstös jelet hagy a falakon, mint a meztelen csiga nyála. Egy ajtó sincs, ami mögött ne lettek volna otthon valaha. Foltos papírlapok maradnak utánuk a kapukra kiszögezve – mellé-ütöttek, kézfejükbe vertek szöveget.

1. Pontos és időben meghozott diagnózist! Hogy a szeretteimmel előre tervezhesünk, és felkészülhessünk az elkövetkező időre! 2. Teljes körű, minőségi tájékoztatást és tanácsadást a demenciáról! Hogy a szeretteimmel tisztában legyünk vele, hogyan fog átalakulni mindnyájunk élete, és mire számíthatunk, ahogy változik az állapotom! 3. Segítséget az önálló élethez! Tevékeny akarok lenni, amíg és ahogy tudok, a körülöttem élők támogatásával, biztonságos környezetben! 4. Beleszólási jogot a saját ápolásomba és gondozásomba! Hallatni akarom a hangomat, amíg képes vagyok rá! 5. Minőségi és megfelelő gondozást a betegség minden fázisában, a szükségleteimhez illeszkedve, akár otthon, akár intézményben, akár falun, akár városon! 6. Tiszteljék az embert, aki vagyok, ismerjék az életemet! Az engem gondozók tudjanak a történetemről, ismerjék családomat, hogy személyiséggemmel és életmódommal összhangban segíthessenek! 7. Tiszteljenek azért, aki vagyok! Ne rekesszenek ki se kor, se egészségi állapot, se nem, se faj, se szexuális orientáció, se vallás, se társadalmi vagy más státus alapján! 8. Hozzáférést a nekem segítséget jelentő gyógyszerhez és terápiához! A demencia minden fázisában megillet az életkörülményeimen javító gyógyszerelés és kezelés, amit az orvosomnak rendszeres időközönként meg kell határoznia és elő kell írnia! 9. Egyeztetést az életem végével kapcsolatos döntésekről! Beleszólást abba, hogyan telnek majd utolsó napjaim, amíg képes vagyok döntéshozatalra! 10. Azt akarom, hogy a családom és barátaim szeretettel emlékezzenek rám! Békességet akarok, tudva, hogy ha meghalok, a szeretteim megfelelő támogatást kapnak, hogy megbirkózzanak halálom tényével, megvigasztalódjanak gyászukban, és emlékezzenek az emberre, aki voltam.

Mások is gyülekeznek már, harcostársak, zihálva lélegzők, szárazon köhögők, akik nem érzik az ízeket, tesztre várók, tájékoztatás nélkül hagyottak; és kihúzzák magukat, csatasorba állnak azok, akik nem tudnak fizetni, akiknek nem jár ingyenes sürgősségi ellátás, se támogatott gyógyszer.¹

„Visszatért hozzám az emlékezet” (Bemutakozás)

Hosszú, szinte évtizedes betegsorosozat után anyámnál három éve jelentkeztek a demencia tünetei. Elsőpró súlyossággal – nem voltunk felkészülve rájuk. Szinte teljesen elvesztette a kapcsolatát a tárgyi világgal, a hétköznapi élet szokásaival, eljárásrendjével. Elillant belőle ez a fajta tudás, és hirtelen semmilyen kérdésre nem volt válasza. Egy dolgot tudott csak igazán: hogy azok az emberek, akik mellette vannak, kik. Tudta, hogy van a férje, apám; hogy vagyok én, a lánya; és hogy van Maja, az élettársam.

Azóta együtt figyeljük, hogy mit jelenthet a memória és a tudás akkor, amikor nem a gyarapodásáról van szó, hanem a lehámlásról, rétegekről, és arról, hogy mégis mik az alapok. Persze, semmit se tudunk erről az elképesztően gazdag és összetett építményről.

Benne vagyunk még mindig anyám legstabilabb, egyelőre rendíthetetlen emlékezetében, de újra és újra meg kell erősítenem, minden alkalommal, mikor találkozunk, vagy akkor is, ha hosszabb időt töltünk együtt: te a lányom vagy, mondja. Igen, és te pedig az anyám. Valószínűleg boldogító ezt mondani, boldogító, hogy pontosan tud valamit a legfontosabb dolgok közül, és hogy dialógusban vagyunk. Boldogító nekem is.

A memória felfoghatatlan komplexitása akkor ért el hozzám, mikor néhány éjszakára visszatért az emlékezte. Hirtelen, az éjszaka sötétjében kezdett el emlékezni és beszélni. Huszonnégy órás felügyeletet igényel, nappal is, éjjel is. Akkor éppen én voltam mellette, hallgattam, kérdeztem. Minden visszajött: ki volt, hogy élt és mit csinált, mikor, milyen érzésekkel és tervekkel. Az élettörténetét nem torzította öncenzúra, önvád, egyes elemekhez tapadó vagy mindent átható neurotikus átírás. Páratlan élességgel emlékezett.

Később megtudtam, hogy sok demens betegnél történik hasonló, és a világoóság mindig éjszaka jön. Nem tudom, mitől – hogyan árad a vér, hogyan eleveníti meg az inaktív agyi részeket; de az világos, hogy ebben az időszakban, mikor azt hittem, elveszett az emlékezte, az igazság az volt, hogy élt és megvolt, csak szünetelt. Aztán pár éjjelre visszatért.

Örült a visszaemlékezésnek. Visszajött a régi hangszíne, mondatai dinamikája. Tőle tudom, hogy emlékezni öröm – azt eddig is tudtam, hogy fontos, de azt, hogy öröm, a lét szerkezetének alapjához tartozó boldogság, tőle tudom.

Ko mnyé vérnulász páméty, visszatért hozzám az emlékezet, ez lesz a könyvünk címe, mondja ő. Ezt ő választotta. Írni kell róla, a betegségről, az életé-

ról, és mindannyiunkról, mondja. Ez fontos neki; még tudja, hogy valaha nagyon szerette a könyveket, és én is. Tudja, hogy ez mindkettőnk számára értelmet adna ennek az időszaknak. Ebbe mindketten belekapaszkodunk.

Demenciaszínház, háborús dalok

Anyám mindig szenvedéllyel énekelt. A szovjet sanzon drámai monológ, felhevült átváltozás. Anyám ismerte a dalokat, amik a negyvenes évek eleje és a hetvenes évek vége közt a szovjet esztrád slágerei voltak, és ezeket énekelte otthon, Székesfehérváron, Békásmegyeren, Zuglóban. Ismerte a bárdokat, főleg Viszockijt – benne volt a legtöbb szenvedély –, a gyerekdalokat, a románcokat és a szovjet városi énekes folklórt. De az átlényegüléseikor a képzelt esztrádszínpadra lépett – legalábbis az én szememben. Láttam, kivé lehetett volna: színésznővé, de korán abbahagyta, koncertszervezővé, de Magyarországra jött és abbahagyta. A kultúrát, amit ismert kívül-belül, magával hozta az idegen helyre, és egyedül volt vele.

Három éve énekelünk együtt, az összes dalt, amire gyerekkoromból emlékszem, és azokat is, amiket anyám különböző zeneválogatásokból régi ismerősként azonosított. A dalai a felejtésnek ellenállva rögzültek benne, mint minden demenciával és Alzheimerrel élőben. Boldogan énekel. Apám fél éve youtube-koncerttel zárja a napot. Anyám ritmusra mozgatja a lábfejét, lábujjait, és vidáman mondja: já usz é táncújú, már táncolok. Énekstílusának teatralitása nem változott, mint valódi szólista, néha felemeli a kezét.

Pár hónappal ezelőtt ezt jegyeztem fel: *demenciaszínház* – elképzelni a színházat, amelyik nem várja el, hogy emlékezzünk, gondolkozzunk, csak lássunk és érezzünk. Bármelyik pillanatától kapcsolódunk be, és ha újra meg újra bekapcsolódunk, magával sodor. Vagy egy sanzonestet, ahol minden dalt kétszer énekelnek, és minden dal másodszor egészen más, és már annak is ismerős, aki előbb elfelejtette, hogy az imént hallgatta. Tiszta boldogság.

Azóta olvastam az angliai demensbarát színházról – nem az esztétikája teszi különlegessé, hanem a védett és türelmes környezet. Bárcsak anyámmal elmehetnénk egy előadásra. olvastam a demenciával élők részvételi színházi programjáról. Egy ideális világban a demenciával élőkkel lehet játszani. Nem terheli őket tartózkodás vagy lámpaláz, mindez elmúlt. Van, hogy rájátszanak – amikor az ösztönös érzelmkifejezésük már gátolt, de mégis ki akarják fejezni magukat. Anyám a felhőtlen napokon csupa játék.

A kedvenc dala most a szomorú sláger: *Zsuravli – Darvak*. Sanzon a háborús veszteségről, a gyász traumájáról. Mindenki énekelte, de anyám korábban nem. Neki a háború volt a nullpont – akkor kezdődött az élete, akkor tűnt el az apja, nem volt mit mondania róla.

Gyágyá Iszák, Iszák bácsi volt az egyetlen anyám családjában, aki a nagypámmal egykorú férfiak közül túlélte a háborút. Pedig többen voltak testvérek. Nem tudom, hányan, senkit se tudok megkérdezni. Iszák bácsival '98-ban találkoztam utoljára, akkor meg is érinthettem a lyukat a fejében, ahol beszakította a golyó. A nagymamám és a nagybátyám a leningrádi blokádején a városban maradtak, nem evakuálták őket. Később mindketten háborús veteránnak számítottak. Anyám öt hónappal a blokáde vége után született.

A háborús sanzonok közül valaha ugyanazt szerette a nagymamám, Bábuska, és anyám: *Tyjomnaja nocs – Sötét az éj*. Nagymamám kedvence a Leonyid Utyosov-féle változat volt. Utyosov az odesszai jazz és a kabaré világából érkezett a szovjet esztrádra, a magányos katona dalát a halál árnyékában igazi tangóként énekelte.

Anyám verziója a Mark Bernesz-féle, érzelmes, törékeny. Anyám előadásában nem a sötét éjben füttyülő golyók és a sztyeppe fölött köröző halál volt a fontos; néha csak az utolsó két sort énekelte – vársz engem, és álmatlanul ülsz a kiságy mellett, és én tudom, hogy ezért semmi se történhet velem. Hallgattam anyámat, és arra gondoltam, hogy ez a dal egy nagyon furcsa kapcsolatról szól, erős kölcsönös függésről.

Néha úgy tűnik nekem, hogy a katonák, akik nem tértek vissza a véres mezőkről, nem a földben nyugszanak, hanem fehér darvakká váltak, éneklő anyám, majd felém fordul, és határozott hangon azt mondja: már sírok, já uzsé plácsjú. Már sírok, és apámra gondolok, aki fiatalon halt meg. A sírkövére tavaly bukkantunk rá, az értesítés a halála körülményeiről, amit a családnak meg kellett kapnia, hetvennégy évet késett. Ezt a történetet is el kell majd mesélni, mondja anyám.

Nemalvás

Nem kialvatlanság, inkább alváshiány, vagy egyszerűen nemalvás. Noha a kialvatlanságban mintha benne lenne, hogy *alvadt, alvadás* – kellemetlenül édeskés érzés a test egészében. Mintha cseppfolyós lennék; amikor fel kell kelnem, tenni a dolgomat, hirtelen erőfeszítéssel megszilárdulok és funkció-

nálok. Próbálok megjegyezni, milyen. Émelyeg a szívem, a fejem, émelyeg a jobb oldalam, amin feküdni szoktam, émelyegnek a beleim. Tudom, mi jön majd napközben, elsorolom: feledékenység, ingerültség, figyelemzavar, reflexromlás, étkezési zavarok, mozgászavar. Cukor, keringés, hangulat.

Az evésről, beszédéről és alvásról akarok írni, nem úgy, mint egy beteg képességeiről vagy egy medikális mérce fokmérőiről, hanem arról, mit csinálunk valójában egy nap, mire tisztult le – ezt jegyeztem fel akkor, amikor anyámat orvoshoz vittük, hogy új altatót írassunk ki neki. Anyu akkoriban éjjelente olyan háromszor kelt fel. Ha tízkor lefeküdt aludni, fél egy körül, majd háromkor, ötkor ébredt fel, és vécére akart menni. Aki vele aludt, ilyenkor felkelt segíteni, majd visszafeküdt. Ha vissza is tudott aludni ennyiszer, a szaggatottság miatt zaklatott lett, fáradt. Én nem tudtam mindig visszaaludni, órákat töltöttem ébren, figyeltem a lebegő érzést – nem az álmodást, hanem túl az álmodáson. Mintha hányingere lenne az idegeknek, mintha a szívnek lenne hányingere, és másnap, napközben is kísér ez az enyhe hányinger. Az az orvos akkor olyan nagy adagot írt ki egy erős szerből, hogy fel kellett jegyezni, le kellett szögezni: evés, beszéd és alvás, ezt akarjuk csinálni, nappal ébren lenni, kapcsolatban lenni, jókat enni, éjjel jól aludni. Nem azt akarjuk, hogy anyám ki legyen ütve.

Sok családban a nemalvás miatt adják fel az otthongondozást.

Mi váltásokban aludtunk anyámmal, segítők nélkül, apám és én, aztán segítőkkel, és továbbra is folyton váltva egymást. Szégyelltem magam minden pillanatért, amit apám álmatlanul, kialvatlanul töltött.

Aztán még egyszer orvoshoz mentünk, altatóért, és még egyszer. Minden új pszichiátriai gyógyszer kipróbálásakor szorongok, mintha sötétbe ugranánk. Azoknak, akik ugyanebben vannak: kipróbáltuk a Kventiaxot, nem segített, viszont anyám másnap szédelt. A Parnassantól valamivel jobban aludt, de összességében rosszul reagált. Most Triticóval alszik, egyelőre úgy tűnik, ez bevált. Csak egyszer kel fel éjjel. Jót tettek neki a melatonin- és valeriána-alapú szerek is. De mindenkinek más segít, van, aki azzal alszik, amivel anyám nem tudott.

Megnéztem, mit jegyeztem fel a nemalvás éjszakáin: Azokra gondolok, akik ezt a munkát végzik. Segítők, gondozók. Főleg nők, akiket amúgy is a gondoskodásra nevelnek. Arra gondolok, hogy valamilyen szempontból, egy rám vetülő rideg tekintet szerint semmit se csinálók. Láthatatlan történet: „anyját ápolta”. Arra gondolok, hogy a láthatatlanná tett munka az, amit alapvetően a nőknek szántak. Kisgyerekes anyákra gondolok: évek telnek el úgy, hogy nem tudják kialudni magukat. Nem találom az alváshiány

irodalmi leírásait, nem az alkalmit, a szerelmeset, tünődőt, hazáért aggódót, hanem amikor egyszerűen ez a hétköznapi lét.

Ezek után rehabilitálódni se könnyű – a nemalvás ideje után az sem megy egyszerűen, hogy átaludjuk az éjszakát. Mintha újra meg kellene tanulnunk nyugodtan aludni, apámnak is, nekem is. De ez már nem anyámról szól, ez az apám testének a története, és az én testem története, erről is kell majd írnom.

Romlás

Mint egy háromdimenziós domborzati térképen, csak így tudom elképzelni, merre tartunk, merre megy anyám, és mi vele. Teraszos táj, a teraszokon, ha elég tágasak, berendezkedünk, napsütéses időkre. Aztán lezuhanunk. Megpróbálunk megtelepedni a következő teraszon. Így tovább. Egyszer leesünk az egésznek az aljára. Romlás idején gondolok a halálra – nyirkos és egészségtelen gondolat, átítatódom vele, elnehezedem; várom, hogy a mérge kiürüljön a testemből. Én is romlok. Anyám romlása nem egyenes vonalú, a képzelt térképen átláthatatlan hegyvonulatok húzódnak, ezeken át vezet minket.

Mintha az emlékezőizmát már bejáratta volna, néha a délutáni pihenés végén elmondja, mi jutott eszébe: hogyan nyaralt kiskorában a Belorusz-sziában élő rokonoknál, hogy hívták az egyik fiatalkori szeretőjét (Miska). Közben, olyan másfél hónapja, a lába elkezdett gyengülni. Nem tart a térde, nehezen lép, elveszti az egyensúlyát, húzza a lábfejét. Ideges, ha helyet kell változtatnia, fel kell kelnie, vécére kell mennie. Minden lépés stressz. Én is ideges vagyok, kimerülök. Az ő bizonytalansága, az én bizonytalanságom: tükrözzük egymást.

Az ő idegessége, az én agresszióm. Másfél hónappal ezelőtt ezt jegyeztem fel, eltávolítva magamtól, ami éppen történt: Akkor vagyok agresszív, amikor romlik anyám állapota, és nem vagyok felkészülve rá. Elveszítem a felkészültséget. Amikor lelassul, és az elvárásaim nem lassultak hozzá, még nem álltam át. Beleragadtam a megszokott működésbe. Taszigálom. Első reakcióm – kétségbeesésemben –, hogy egy kis odafigyeléssel képes lenne korrigálni, amit elront. Ha koncentrálna, jobban tudná irányítani a végtagjait, gondolom ösztönösen, amikor látom, hogy rosszul ül a vécére. Üvöltök, és rettegek, hogy ha ez így megy, nem fogunk megbirkózni a gondozással. Ropog bennem az értelmetlen harag, számon kérem rajta az összpontosítás hiányát, pedig tudom, ilyesmiről szó sincs. Fenyegetőzöm, erőszakkal aka-

rom trenírozni. Fél tőlem, mondja anyám egy ilyen helyzetben. Akkor féljél, csak csináld, amit mondok. Aztán végre elcsendesedik a rikácsoló lény, aki-vé váltam, az anyám számára érthetetlen instrukcióim. Valahogy megoldjuk a helyzetet.

Nem oldottuk meg, írom most – de akadálymentesítettük az útvonalait, ő pedig járókerettel jár. Reménykedünk, hogy így élélhetünk egy darabig. Anyám élni akar. Az a jó, hogy tudok menni, mondja – határozottan, hogy erőt öntsön mindenkibe, magába is –, vannak, akik nem tudnak.

Három éve hirtelen történt a nagy romlás – mint egy lavina, úgy omlott ránk a demencia, ismételtettem sokszor. Nem tudtuk elképzelni, hogy lehet így élni. A legelső mondat, amit lejegyeztem, ez volt: Hogy a saját ágyában haljon meg, ezt szeretném. A második bekezdésben újra: Azt szeretném, ha otthon halna meg. Ezt még sokszor leírtam.

Anyám most élni akar. Enni, inni, kártyázni, énekelni, ülni a verandán, ha süt a nap, de nincs nagyon meleg. Beszélgetni, nevetni, megcsinálni a számos kirakóst. Akar gyümölcsöt, almalevest, sült csirkeszárnyat, süteményt. Tudni akarja, hogy vagyunk, el akarja mondani, mi jutott eszébe. Jó történeteket akar hallani, és nem akar egyedül lenni.

Babérlevél is kell bele

Emlékszel, kérdezte anyám, amikor vo sznyé, álmunkban/alvás közben megtanítottalak gombalevest főzni? Az emlékezet visszatérésének egyik éjszakáján mondta el a receptet, mindketten ébren voltunk, persze – de később csak így tudott visszautalni a visszaemlékezésre. Először el kellett mesélnem neki, milyen jól főzött valaha, aztán felsorolni néhány ételét. Például gombaleves. És akkor jutott eszébe egy recept váza, hagyma, olaj, só, bors, víz, gomba, tejföl. Pedig én arra a levesre gondoltam, amiben volt árpagyöngy, répa és krumpli is, és abból a szárított gombából készült, amit nagymamám, Bábuska hozott minden évben a nagy kartonpapír-falú bőröndjében, szürkésfehér vászonzacskókban. Sűrű és illatos leves volt, barnásfekete a szárított gombától. Emlékszem még a bőröndből a kemény, zsírgöbös kolbász szagára, az újságpapír szagára, amibe a kolbász bele volt tekerve, egy másik vászonzacskó illatára, amiben a kompóthoz használt szárított gyümölcs volt, és annak a nagy papírdoboznak az illatára, amiben a kedvencem, az ostyatorra érkezett – óriási mártott nápolyi csoki díszítéssel a tetején, ami megrepedt a negyvennégy órás vonatút alatt.

Az árpagyöngyöt is Bábuska hozta, és a hajdinát is, grécsnyivujú kású, vászonzacskókban, amiket ő varrt. A neve Perla volt, az árpagyöngyé perlovka, ez tetszett nekem. De akkor miért volt Polina is? Néhány rokonának Tyotya Polja, anyámnak néha Polinocska. Később értettem meg, hogy a sajátos szovjet antiszemitizmus miatt – az olyan nemzetiségi megkülönböztető jegyet, mint a zsidós név, érdemes volt eltakarni egy mindennapokban használatos névvel.

Ezek a szagok mások voltak, mint az itteniek, a székesfehérváriak és később a budapestiek. Egzotikusak voltak, és valahogy egy töről fakadtak, mintha lett volna egy közös gyökerük, én pedig megértettem őket, ha lehet szagokról ezt mondani. Amikor 1997-ben, tizenhét év kihagyás után megálltam a Nyevszkij prospekt végén és elnéztem a Palotatér felé, hasonló szagot éreztem, ugyanerről a töről – volt benne feketekenyér és kipufogógáz is. '98-ban még megvolt. Legközelebb 2017-ben: addigra elpárolgott, kiszellőztették; lemosták – legalábbis a szentpétervári városközpont faszádjairól – a szovjet szagot.

1980 és 1997 között nem jártam a szülővárosomban. Amikor ötéves voltam, anyám, aki addig sűrűn visszautazott velem, eldöntötte, nem megy többet. Összezavart – tisztában voltam vele, hogy van egy másik világ, erős szagokkal, ami szintén a mienk, de nem érintkezünk vele, csak a nagymamámon és néhány rokonon, barátan keresztül, akik egy ideig megfordultak nálunk, a Szovjetuniónál kellemesebb és jobb módú Magyarországon. Amikor 1997-ben viszontláttam a várost, amit már máshogy hívtak, mozdulatlanra dermesztett a Nyevszkij végén a váratlanul, sőt, ijesztően otthonos szag, és az, hogy én jártam itt, elől zsebes pulóverben és játékkutyával a kezemben. Emléketörés, szagemlék – fogalmakat kerestem, hogy megmagyarázzam, mi történt.

Négy és fél évtizednyi iszonyatos erőfeszítés után kilazult a görcsbe rándult izom; anyám már nem erőlködik, hogy úgy legyen itt boldog, hogy az ottani létét kizárja, ezt adta a felejtés betegsége. (Miközben írom, most gondolok rá először: talán nem is lehetett volna ezeket összeegyeztetni. Anyám két nevét. De meg kellett volna próbálni.) Most azon vagyunk, amíg az utolsó darabka is kitarat a hosszútávú memóriájából, hogy minél többet felidézzünk a leningrádi életéből, és az azutániból. Hogy minél több szétszakadt szálát összecsomózzunk. Hogy anyám története elmesélhető legyen. Ha hozzá visszatér az emlékezet, akkor hozzám is, férceljük az én történetemnek ezt a szakadását is.

Majdnem pontosan egy évvel ezelőtt ezt jegyeztem le: Hirtelen mindenkiből regény lett. Anyu szüntelenül beszél, és egy soha véget nem érő regényt

akar elmesélni. A regény számtalanszor befejeződik, de ezt elfelejti – a beszéd, a megszólalás kényszere hajtja. Inkoherens és idegesítő. De kitalálta a maga műfaját. Vagy rájött az én regénymesélős trükkömre: hogy az életünk-ből meg mások életéből lopok epizódokat. Most ő a főszereplő, vagy mégse – egy nő vagy kislány. Ez a nő megtalálja az apját. Aki a férje is. De aztán bevallja: régi szeretőjével akar együtt élni, és vele akar baszni, jebátyszjá, ami mostanra gyönyörű szó lett anyám szótárában, az intenzív szenvedélyt és szexualitást jelenti. Az egyik regényváltozatban az idegen nő vagy kislány elköltözik egy másik országba, Székesfehérvárra. Eleinte nehéz neki. De aztán megtanul magyarul főzni, és mindent magyarul csinálni, és akkor már teljesen a család része lesz, és ez egy boldog család. De a másik változatban haza akar költözni. Olyan regényverzió is van, amiben hazaköltözik. Anyám mégis koherens.

A lélegeztetőgépről való lekapcsolás szótárából (Triázs)

Triázsolás, a betegek sorba rendezése vészhelyzetben, a fogalom eredeti értelme szerint. A betegeket sérülésük vagy megbetegedésük súlyossága alapján rangsorolják, hogy aki azonnali életmentő beavatkozást igényel, előbbre kerüljön. A francia *trier* („válogatni, sorba rakni”) igéből származik – a napóleoni háborúk idején bevezetett eljárás lényege az volt, hogy a rang és a nemzetiség helyett a sebesülés súlyossága határozza meg a beavatkozás gyorsaságát.

Triázsolás, a betegek sorba rendezése vészhelyzetben, ha korlátozottak, kimerülnek a gyógyításukra és megmentésükre fordítható erőforrások. Az élvez előnyt, akinek nagyobbak az életben maradási esélyei, akinek a megmentése kisebb erőfeszítést igényel. Aki triázsol, felméri hogy melyik a „jobban védhető élet”.

Különböző vészforgatókönyvekre különböző triázsprotokollok készülnek. A koronavírus-fertőzés tömegessé válása esetén a protokoll arra a helyzetre vonatkozik, amikor az ellátórendszer nem képes megbirkózni a beérkező betegmennyiséggel az elégtelen számú intenzív ágy, lélegeztetőgép vagy az ellátást végző szakemberek hiánya miatt. Ilyenkor azt kell eldönteni, kinek jut ellátás, és kit hagynak meghalni.

A Magyar Orvosi Kamara (MOK) erre az esetre írt ajánlásának címe: *Eti-
kai megfontolások az orvosi erőforrások elosztásához COVID-19-pandémia idején*

Magyarországon. A bevezetőben ez áll: „A dokumentum létrehozásának elsődleges célja, hogy ilyen helyzetekben a tiszta és helyes etikai irányelvek mellett meghozott döntésekkel életet lehessen menteni. Másik lényeges szempont volt ennek az etikai iránymutatásnak a kidolgozása során, hogy annak használatával megkönnyítsük az egészségügyi dolgozóknak a súlyos morális dilemmák közötti választást, és így a szinte elkerülhetetlen lelki traumatizáltságukat mérsékeljük. Harmadik, de rangsorban nem utolsó szempont volt, hogy a társadalom is láthassa: széles körben elfogadott és tudományosan megalapozott etikai és szakmai szempontok mentén történik a betegek ellátása, ami segíti azt, hogy bízzanak a kórházakban történő kríziskezelések folyamatában.”

Előnymaximalizálás, a rendelkezésre álló erőforrások minél jobb kihasználása, melyet a MOK szerint „lehet úgy értelmezni, hogy a lehető legtöbb életet mentünk meg, vagy úgy, hogy a lehető legtöbb jövőbeli életet mentünk meg – tehát azokat, akik a kezelés után várhatóan a leghosszabb ideig élnek majd. Egy mondatban így foglalhatnánk össze: a legtöbb embernek a legtöbb jót.” Az elv gyakorlati megvalósulása azt jelenti, hogy kevés betegség esetén a triázsoló (triázstiszt, triázsteam) eldönti, ki kaphatja meg az intenzív osztályos ellátást, a lélegeztetőgépet, és ki az, akitől meg kell vonni – illetve ki az, akit le kell csatlakoztatni a lélegeztetőgépről, hogy valaki más megkaphassa azt: „mivel az előnyök maximalizálása pandémia-helyzetben kulcsfontosságú, meggyőződésünk, hogy egy-egy páciensnél indokolt lehet az intenzív terápia felfüggesztése, ezzel együtt osztályról történő kiadása vagy életvégi ellátásának megkezdése, hogy az eszközöket [...] a túlélés nagyobb esélyével bíró betegeknek adjuk. A pácienseket már a betegfelvételkor célszerű tájékoztatni arról, hogy erre sor kerülhet.”

A triázsoló felméri az egyén állapotát („mikroallokáció”), másrészt pedig az ellátórendszer aktuális kapacitását („makroallokáció”). „A kompromisszum lényege, hogy a mikroallokációt kényszerűen alá kell rendelni a makroallokációnak, az erőforrás-menedzsmentnek.”

Idegen szavak, idegen nyelv. De ezekkel a szavakkal kell élni és halni, ha úgy rendelik el. Csak forгатom őket, tapintással és szaglással tájékozodom. A szaguk többet mond. Nem tudom és nem akarom beszélni ezt a nyelvet, de meg akarom érteni.

Triázspontszám, a betegek pontozásos besorolása. A MOK ajánlása szerint minden beteg 1-től 8-ig terjedő prioritási pontszámot kap, ami egy komplex számítás végeredménye. Minél kevesebb a pont, annál magasabb prioritású a beteg. „A triázs összpontszámot meghatározza: egyrészt a be-

teg esélye a kórházi elbocsájtásig tartó túlélésre, objektív és validált akut élettani pontszámok (például MSOFA-pontrendszer) által meghatározva (1-4 pont); másrészt a túlélés esélye az esetleges komorbiditások által meghatározva (0-2-4 pont) (alacsony túlélési esély, rossz életkilátás); harmadrészt a módosító differenciáló tényezők (2 pont). Ez a számolt prioritási összpontszám három színkódolt prioritási csoportra, kategóriára osztható (magas, közepes, alacsony prioritás), amennyiben az adott kórházi környezetben egyszerűsíteni szükséges a folyamatokat.”

A SOFA/MSOFA pontrendszert intenzív osztályokon használják, az életfontosságú szervrendszerek állapotának meghatározására. Kizárólagos alkalmazása járvány-vészhelyzet esetén végzett triázsolásra azért nem ajánlott, mert ha minden ilyen módon alacsony prioritásúnak rangsorolt betegnek ki kellene kerülnie az intenzív ellátásból az ellátási kapacitás kimerülése miatt, akkor nagy százalékban halnának meg olyanok, akik normális körülmények közt életben maradnának a kezelés folytatásával.

A MOK a komorbiditások fennállását is beszámítja az összpontszámba. 4 pont: keringésmegállás; súlyos trauma, égés; súlyos agyi (központi idegrendszer) károsodás; súlyos Alzheimer-kór vagy kapcsolódó demencia; csak palliatív beavatkozásokkal kezelt rák (beleértve a palliatív kemoterápiát vagy sugárterápiát); New York Heart Association IV. osztályú szívelégtelenség plusz időskori gyengeség; súlyos krónikus tüdőbetegség plusz időskori gyengeség; cirrózis ≥ 20 MELD ponttal, (transzplantációra nem alkalmas); végstádiumú vesebetegség 75 évesnél idősebb betegek esetén; rossz prognózisú hematológiai betegség, várható túlélés kevesebb, mint 1 év. 2 pont: mérsékelt Alzheimer-kór vagy kapcsolódó demencia; malignus betegség, < 10 év alatti várható élettartammal; New York Heart Association III. osztályú szívelégtelenség; közepesen súlyos krónikus tüdőbetegség (például COPD, IPF); végső stádiumú vesebetegség 75 év alatti betegek esetén; súlyos koszorúér betegség (CAD); cirrózis kórtörténetében dekompenzációval; rossz prognózisú hematológiai betegség, várható túlélés több mint 1 év.

Az aktuális állapot, tartalékok, regenerációs képességek felmérésén alapuló további két kiosztható triázspont nincs ilyen részletességgel meghatározva a dokumentumban.

Anyám keze és az enyém egy tavaly készült fotón. A kinti asztalnál ültünk, apám mellettünk dolgozott. Éppen azt néztük, mennyire hasonlít a kezünk, összemértük, kié kisebb. Maja lakkozta ki anyám körmét. Elképzelem anyám triázspontszámát. A fotón két egymást tartó kéz, bonyolult közös történetünk egyik állomása. Nem azért tettük meg az idáig vezető utat, hogy

vészhelyzetben esetleg alacsony prioritású beteg váljon anyámból. De nem is erről szól a két egymást tartó kéz fotója, hanem két egymást ismerő emberről. Arról, hogy ha ő nem lesz, akkor az, amit rólam tud, ahogy engem ismer, elvész. És én pedig azt tudom, ki ez az egyedüli, megismételhetetlen élő, aki ő, betegségtörténete, orvosi kartonja, demencia-diagnózisa, medikális besorolása ellenére. Anyám keze, és mindazoké, akik oda kerülve alacsonyabb prioritásúak lennének, vagy már azzá is váltak, egyediségük és megismételhetetlenségük, a másokkal közösen vagy akár egyedül megtett útjuk ellenére.

Diszkriminálni nem szabad. Számptalan országban született etikai kódex a koronavírus-járvány okozta ellátási szükséghelyzetre. A Magyar Orvosi Kamara dokumentuma ebbe a sorba illeszkedik, eljárásrendjében és kritériumrendszerében a világszerte elfogadott szemléletet követi. E szerint tilos társadalmi hasznosság szerint rangsorolni, és „konszenzus van abban is, hogy az egyén neme, vallása, nemzetisége, rassza, szexuális beállítottsága, intelligenciakvóciense, biztosítási helyzete, anyagi helyzete, szociális kapcsolatai, kora, fogyatékosága nem határozhatja meg, hogy ki élhet és kinek kell meghalnia.”

A triázisprotokollokat mégis számos kritika éri azért, mert nem tudják kizárni a diszkriminációt, és hátrányos helyzetbe hozzák az időseket, fogyatékkal vagy Alzheimerrel és demenciával élőket. „Az életkort csak közvetett módon vehetjük figyelembe”, írja a MOK a lehető legőszintébben. S valóban, a dokumentum már a pontozás leírásánál hivatkozik életkori mutatókra (például különbséget tesz 75 év feletti és alatti beteg közt); illetve, az ajánlás szerint az intenzív osztályra való felvételt megelőző triázisotást szükség esetén javasolt már az idősek otthonában vagy az ápolási otthonban elvégezni.

A „módosító, differenciáló tényezők” felmérésével kiosztható 2 triázispontot a „tartalékkal, regenerációs képességgel nem bíró betegek” kapják. De fel tudja-e valóban mérni ez a rendszer, egy ilyen helyzetben, azt a tartalékot, amit egy fogyatékkal vagy demenciával élő esetében a segítő, szerető környezet, az emberi kapcsolatok hálózata jelent? Vajon fel lehet-e mérni mindezt olyan betegeknél, akik nem tudják, vagy nem ugyanúgy tudják képviselni a saját érdekeiket, mint mások?

Kritika éri a triázisprotokollokat azért, mert nem tudják kizárni, szándékuk ellenére sem, a társadalmi, osztály- és rassz-különbségeken alapuló diszkriminációt, mert nem vesznek tudomást arról, hogy ezek mind meghatározzák az egészségügyhöz való hozzáférést, az egészség megóvásának lehetőségeit. A MOK másutt maga is foglalkozott azzal, hogy mindez a ma-

gyar társadalomra is vonatkozik: a magyarországi romák egészségi állapota, ellátáshoz való hozzáférése sokkal rosszabb, mint a társadalom többi részéé. Ennek ellenére a MOK triázisprotokolljában nem jelenik meg ez a megfontolás – de ebben sem különbözik a MOK ajánlása a világszerte alkalmazott etikai kódexektől.

Alzheimer, demencia, 4 pont (súlyos) vagy 2 pont (mérsékelt). Nem gyógyítható, folyamatosan előre tartó betegség. Amíg araszol, az araszokból hosszú és bonyolult út áll össze. Útszakasz, életszakasz, ami alatt annyi minden történhet, annyi mindent meg lehet élni. Életszakasz étellel tele – nemcsak annak az életével, aki az ú.n. beteg, hanem azokéval is, akik kapcsolódhatnak hozzá és szeretik.

Ismerős szavaim csődje, nem tudom megfogni és egymás mögé tenni őket, leírni, hogyan mutatja meg itt magát a halál rendszere. Kétség sem fér ahhoz, hogy a MOK ajánlása és minden hasonló protokoll egy végletes szükség-helyzetben a lehető legkisebb veszteség elérésére törekszik az utilitárius észelvűség alapján. De azt kell meghatározniuk, kik lesznek a kihullók, az elhullók, a színkóddal megjelölt feláldozhatók, a lélegeztetőgépről lekapcsolhatók.

Fokozott erkölcsi aggodalom, ezt okozhatja az orvosokban az erőforrások elvétele az erre kijelölt betegektől, például a lélegeztetőgépről való lekapcsolás, írja a MOK. Tudhatjuk, milyen rettenetes traumát jelentett a triázsolás az olasz orvosoknak a járvány első hullámában. És igaza van a Magyar Orvosi Kamarának abban, hogy azokat, akik az utasításokat végrehajtják, meg kell oltalmazni. Ezért a dokumentum többször is hangsúlyozza, hogy krízishelyzetben ez az etikus eljárás: „megfelelő elvek szerint elvenni a szűkös erőforrásokat valakitől, akinek a túlélési esélye kisebb, azért, hogy másokat megmentsünk, akiknek a túlélésre nagyobb esélyük van, erkölcsi értelemben megfelelő magatartás, és ehhez nincs szükség az érintett páciens beleegyezésére sem”. A MOK ezért a triázsolás terhét le is veszi a kezelőorvosokról, és átadja a triázstisztnek, akinek a feladata a magasabb rendű racionalitás végrehajtatása, ami fölötté áll a kezelőorvos és a beteg közt kialakuló közvetlenebb kapcsolatnak. „Ezek a döntések elsősorban az össztársadalmi érdeket figyelembe vevő népegészségügyi etikán alapulnak, nem pedig a napi gyakorlatban már megszokott orvosi-klinikai etikán, és ezért ideális esetben az erre kiképzett és előzetesen felkészített triázstisztnek kell meghoznia a releváns döntéseket. Ez elősegítheti a fokozott objektivitást a döntéshozatalban és az erkölcsi dilemmák okozta stresszt is mérsékelheti az első vonalban dolgozó szakembereknél.”

A Magyar Orvosi Kamara már számtalanszor kiállt az egészségügyi dolgozók integritásáért, felmérte a magyar egészségügy romlását, és ajánlásokat készített a nagyobb krízisek megelőzésére. Ebben a helyzetben is hasonlóan jár el: az ártalomcsökkentés protokollját dolgozza ki egy esetlegesen bekövetkező vészhelyzetre.

Elképzelek egy másik protokollt. Alfejezetet az érzésekről, a fájdalomról. Arról, hogy ez nagyon, nagyon fáj. Arról, hogy az ellentmondás a gyógyítás etikája és a triász végrehajtása között valóban iszonyatos, nem kell elviselni. Protokollt a haragról és a sírásról. Hogy lehessen sírni mindenkinek, aki ebben benne van. Sírjunk, sírjunk, ajánlaná a protokoll. Együtt sírjunk, és aztán beszéljük meg, hogyan kell alapjaiban átépíteni a rendszert, hogy soha semmi ilyen ne következhesen be.

Keresztény vallási elvek nem sérülnek, mondja kétszer is a dokumentum, mindkétszer az erőforrások elvétele, a kezelés abbahagyása kapcsán: ez „sem az etikai, sem az erre vonatkozó keresztény vallási elveket figyelembe véve nem minősül etikátlanságnak. Egyetértünk az említett iránymutatásokkal abban, hogy ez a morálisan leginkább elfogadható cselekvés.”

A dokumentum létrehozásában „a két legnagyobb magyarországi történelmi egyház etikai szakemberei, tudósai is képviseltették magukat”. Vajon ahhoz a közmegegyezéshez, amit egy ilyen eljárás háttereként létre kell hozni, elégségesnek tűnt csak a katolikus és a református egyházat bevonni? Egyáltalán, be kell-e vonni a népegészségügyi erőforrás-menedzsmentbe az egyházakat? Miért nem a sírás protokollját írják az egyházak? Vajon hiteles-e a kezelés megvonása vagy abbahagyása, vagyis a még életben lévő beteg haláláról való döntés és annak végrehajtása kapcsán ez az abszolúció? Vajon csak kereszt(y)ény kontextusban merül fel, hogy mindezt így is lehet mondani: ölés? S vajon az Újszövetség melyik részében szerepel az, hogy szélsőséges helyzetben az egyik ember dönthet a másik haláláról?

A MOK protokollja szerint szükséges, hogy a betegek kinyilváníthassák azon akaratukat, hogy önként le kívánnak mondani az intenzív terápiás ellátásról. „Fontos, hogy előre megbeszéljék – minden erre képes beteggel – a betegek kívánságait a kórkép esetleges súlyosbodása, szövődmények esetére. A nyilatkozatokat a jogszabályi követelményeknek megfelelően kell megtenni, ehhez a szükséges segítséget a betegnek, illetve a hozzátartozóinak meg kell adni. Ezeket a nyilatkozatokat megfelelően dokumentálni, regisztrálni kell.” A páciensnek tehát joga van ahhoz, hogy súlyos állapotban döntést hozhasson saját élete befejezéséről; és az egészségügynek ezt a döntést tiszteletben kell tartania. Vajon nem következik-e ebből egyértelműen az eutaná-

ziához való jog elismerése? S vajon e dokumentum szignálásával a két nagy történelmi egyház nem adta-e már erre áldását?

A triázs etikus mivolta azt jelenti, hogy vészhelyzetben jogos egy másik ember életének befejezéséről dönteni. Vajon nem vezet-e innen kérdések egyértelmű sora az abortuszhoz való joghoz? S ha bejárjuk ezt a kérdéssort, nem tűnik-e úgy, hogy míg a két nagy egyház elismeri az államilag delegált jogosultságot, addig azt, aminek a személyes felelősség az alapja, elutasítja?

Végül: szelekció. Az egészségügy megfelelő felszereltségét biztosítani állami felelősség. Így annak a következményeivel is elsősorban az állami döntéshozóknak kell szembesülnie, ha a kialakított kapacitás elégtelen, és szükségessé válik a betegek triázsolása. Elsősorban tehát nem az egészségügyet magát, hanem annak a fenntartóját terheli, hogy etikus-e a triázsolás, az életben tartás és a kezelés megvonása. Másképp, az, hogy bioetikai probléma válik abból, hogyan kell vészhelyzetben a lehető legtöbb embert életben tartani és ellátni, nem takarhatja el az előzetes kérdést: vajon az egészségügy fenntartója, az állam mindent megtett-e annak érdekében, hogy az összeomlást elhárítsa vagy minél jobban kitolja?

Többen figyelmeztettek, hogy a triázsolás megkezdése etikátlan akkor, ha nem születnek meg azok a határokon átívelő politikai és logisztikai döntések, amik nyomán a betegek városok, régiók, országok közötti elosztása lehetségessé válik. Ehhez államközi kooperációra és szolidaritásra volna szükség – ehelyett inkább a határok lezárásával szembesülünk.

„Mivel az okok kormányzása nehéz és költséges, biztonságosabb és sokkal hasznosabb a következmények kormányzásával próbálkozni. [...] Be kell látnunk, hogy a mai európai kormányok lemondtak az okok uralására irányuló bármilyen próbálkozásról, csakis a következményeket akarják kormányozni”, írja Giorgio Agamben.² Az egészségügy felkészítése végletes helyzetekre, krízisállapotokra ebben a kontextusban lehetetlen elvárásnak tűnik. De lehetetlen elvárás maradt még akkor is, amikor pontosan lehetett tudni, hogy számíthatunk a koronavírus második hullámára, s hogy a fertőzés tömeges lesz. Ennek ellenére az egészségügy folyamatos szűkülését tapasztaltuk, amelynek egyenes következménye, hogy a vészhelyzet kritikussá válása életek feláldozásával járhat. Ezek szerint a rendszerbe bele van kalkulálva, hogy előfordulhat kivételes állapot, ami az erőforrások kimerülését okozhatja, és amelyben majd bevezethetővé válik a triázsolás, a legtörekényebb egészségi állapotú emberek eltávolítása. S ha így van, a szótárba be kell kerülnie az állami felelősség kapcsán a francia *trier* („válogatni, sorba rakni”) ige német megfelelőjének, az abból képzett főnévnek, huszadik századi használatérté-

nete okán: *Selektion*, melyben mindnyájan rangsorolhatók, pontozhatók és triázsolhatók vagyunk.

Minden adóforint, ami az egészségügyi vészhelyzet elhárítása helyett másra lett elköltve, életeket veszélyeztet, öl; minden rendelkezés, amivel ki lehetett volna tolni a vészhelyzetet, az államot teszi majd felelőssé, ha lesznek kiszelektált életek.

JEGYZETEK

1. *Források*: Alzheimer's Disease International – Global Dementia Charter, 2013. <https://www.alz.co.uk/sites/default/files/pdfs/global-dementia-charter-i-can-live-well-with-dementia.pdf>. Kormányzatok, egészségügyi és gondozási szolgáltatók, családok és a demensbarát társadalmak kapcsolódó feladatai: <https://www.alz.co.uk/sites/default/files/pdfs/global-dementia-charter-enablers-english.pdf>. Az előző, 2008-as Global Dementia Charter magyarul: <https://www.alz.co.uk/sites/default/files/pdfs/alzheimers-charter-hungarian.pdf>
2. Giorgio Agamben: Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig. Fordította Dobrai Zsolt Levente. <https://aszem.info/2016/03/giorgio-agamben-az-ellenorzo-allamtol-a-destitualo-hatalom-praxisaig/>.

© Fortepan, Kiss Zsuzsanna, 1944.

Jász Attila – Csendes Toll

Bö lénytakaró

(RÉSZLETEK)

SZERETIK-E EGYMÁST,

ilyen nem jut jelen időben
az ember eszébe, akár sápadtarc,
akár indián vagy, erre csak utólag
gondol az emberi lény, amikor már
valamennyire tudja is, bár inkább
csak sejti a választ,

apádra és anyádra gondolsz, és ez is
majd a saját esküvődön jut eszedbe, ahol
húsz év után először találkoznak szüleid,
láthatóan megbékélve egymással,

és az esküvői vacsora legkellemesebb
pillanata, amikor látod, hogy úgy
beszélgetnek, mintha csak ketten
lennének, nyilván van mit tisztázniuk,

és talán az sem véletlen, hogy pont most
jutnak ezek a dilemmák eszedbe, hiszen
talán éppen hasonló helyzetben vagy,
fontossá válik, hogy tudd,
hogy bizonyos legyél valamiben,

valamiért mindig azt gondoltad,
hogy szerelemgyerek vagy, becsúsznál
valahogy két ember életébe, valamiért
őket választottad, ide, hozzájuk születél le,
bár eleinte azt hiszed, komolyan gondolnak
rád már érkezésed előtt, meghívznak az életükbe,
mégis úgy tűnik jó ideig, látszólagos hiba leszel,
zárvány, csak bonyolítod az életüket, persze
már késő ezen morfondírozni,

mindenesetre rengeteget szenvednek
mindketten, szinte kétségbeejtően sokat,
apád belerokkan, látszólag nem ebbe,
persze dehogynem, mivel éppen a szívével
lesz komoly baj, az anyád is belerokkan,
másképpen, nem heveri ki a kudarcot,
ami gyerekekkel is jár,

ahogy az emberi lények ritkán hevernek ki
egy feldolgozhatatlan kudarcot, egy látszólag
életet meghatározó tévedést, így anyád is,
apád is viszi tovább a terhet, nem tudják
lerakni, vagyis újabb házasságokkal tetézik
a megoldatlanságot, hátha van másik jóvátétel,

így már gyerekkorodban megérted a szapphói,
lélektani igazságot, megnyugszol, már akkor
evidens, csak azért gyűlöli annyira anyád
az apádat, mert igazából szereti, vagy
legalábbis valamikor nagyon szerette,

és apád, ez majdnem bizonyos, öntudatlan
őskeresztény módon mindent megbocsát
anyádnak, talán mert még mindig szereti,
na de miért nem lehet ezt időben megtudni,
költői a kérdés, persze, meg feleslegesen naiv is,
hiszen az emberi lények szeretnek és szenvednek,
meg fordítva is így van,

furcsa egy dolog ez az idő nevű isteni találmány,
meg egyszerre zseniális is, sokkal egyszerűbben
kellene egymásra kérdezni időben, de nem könnyű,
vagy legalább az emberi lényeknek önmagukban-
önmaguknak feltenni a kérdést, még az se könnyű,
te már csak tudod.

TE CSAK TUDOD,

hiszen a legálomszerűbb hely
gyerekkorod indián világában a kastélykert,
így hívják a falubeliek, mert a kórház
egykori kastély, meg is marad jellegében annak,
csak a szocializmus államosítja és csinál
kórházat belőle,

és ebben a kórházban érzed magad először
egyedül a földi világban, amikor kétéves
korodban mandulaműtéted miatt
magadra hagynak anyádék, nem tudod,
érted, miért nem kell nekik a kétéves gyerek,
a műtétről nem is beszélve, de az valójában már
másodlagos dolog, rácsos ágyba fektetnek,
jól emlékszel,

vaságy volt, elől felhúzható ráccsal,
de neked nem sikerül kijutni belőle egyedül,
így van kitalálva, csak rázod és ordítasz,
amit persze nem szabadna, aztán egy idő után,
fél nap legalább, félájultan fekszel csak az ágyban,

nézel ki a rácsok között egykedvűen,
talán nem is ordítasz már, minden bizonnyal
az eredménytelenség miatt, nem a frissen műtött
heg akadályoz, de befelé folyamatosan hallod
saját kétségbeesett üvöltésed,

néhány nap múlva, de ki tudja, mennyi idő
is telik el közben egyáltalán, váratlanul
megjelennek anyádék, és hazavisznek,
valamiért mégis kell nekik ez a kétéves
ordító gyerek, állapítod meg, de azért
ettől kezdve gyanakvó leszel, egészen
a mai napig, hogy bármikor visszavihetnek,
vagy csak eleve tévedésből hoztak el onnan
születéskor,

a kórházkert viszont, évekkel később életed
egyik legfontosabb misztériumhelyévé válik,
a kastély egykori lakói hatalmas,
arborétum jellegű kertet hagynak maguk után,

a háború vége óta nem gondolzza senki, elvadul,
ám így is megőrizi egykori méltóságát,
vagy talán éppen ezért még sejtelmesebb lesz,
tiltott terület amúgy, nincs gondozója
a kertnek, de őre igen, lopakodni kell végig,
nem hagyhat ki egy pillanatra sem a figyelmed,

de egy fiatal indián számára tökéletes
gyakorlóterep, ismeretlen virágok nyílnak,
egzotikus bokrok rejtőznek az öreg fák között,
ritka, hatalmas fák uralják a területet,

amit a kukoricás felől lehet megközelíteni,
magas kőfalon kell átmászni úgy,
hogy a csősz a kunyhójából ne vegyen észre,
nem veszélytelen, a kerítésen belül
vannak sétányok, de arra tiltott
területen járó falusi indiánként
nem mersz lépni, az ösvényeken is
óvatosan araszolgatsz, majdnem mindig
egyedül mész kalandozni, talán ettől is
ivódik beléd annyira mélyen az élmény,

évekig is eltart, mire az egész hatalmas
kertet bejárod, felfedezed, persze
minden évszakban más, és a folyamatos
veszély ellenére nagyon otthon érzed magad
egy idő után, de azért a zsebedben lapul
a nagyapádtól kapott rozsdás kisbicska,
kezervedben bot, sűrű a növényzet,

egy-egy kis elzárt tisztás van csak,
ahol élvezni lehetne a napfényt, de
nem teszed, nem mered, mert ott
könnyen megláthatnak, nehéz lenne
menekülni, pedig a fák közül kibukkanó
tisztások elvarázsolt vidéknek tűnnek,
mintha álomban bolyonganál,

azóta is sokszor visszatérő helyszín
tényleges álmaidban, a kevés hely közül
az első életedben, ahol valóban kicsit
jobban meggörbül tér és idő, ezt persze
nem így mondtad volna akkor, nem ismerted
e fogalmakat, ebből is látszik, hogy valóban
ez a helyzet, főként mivel állandó balhé
van belőle,

elfelejtesz figyelni az idő e területen kívüli
rendíthetetlen múlására, és nagyszüleid
sok mindent megengednek, de időnként
le kell jelentkezned, nem beszélve róla,
hogy a kastélykert tiltott terület számodra,
hiába régi a nóta, hogy a tiltott gyümölcs
a legédesebb,
igaz.

Tatár Sándor

DE HÁT MI MÁS LENNE A VÉGE A DALNAK?

„Milyen precízen szedi szét az embert az idő”

Krusovszky Dénes

Bent lázad az ösztön-én
nem lát át önnön ösködén
kívül pattogzik le a máz
bel-rútságunk kiüt és megaláz
de mindenképp: leleplez lefülel
hiába éltünk dallal betüvel
csak amíg tart az erő hunyorog a hit
hogy el lehet még érnünk valamit
csak addig ügyel (már ha...) formákra fajunk
addig a látszat: szelídülünk és haladunk
mert fordul aztán vicsorba vigyor
a nyájas mondat a torkokra forr
kétségbeesés jó ha nincs már türelem
a kézből ököl lesz ha úgyis üresen...
ha vörös fátyolként már az diktál: a düh
nem érdekel mily hitvány a vezérürü
– a kultúra csak vékony csalóka zománc
hasadt vászon és illó asszonánc
csak addig tart míg a kín vagy csak az idő
a görcsbe-rántó arcfehéritő
el nem jó és bensőnkre megtanít –

sok büszke szándék úgy remeg ma itt
mint maradék és céltalan csöpp kocsonya
noha nem végkifejlet ez sem korona
mit föltesz a pusztulás művére az Úr
de lassan a föld immár belapúl
alattunk mélyül már a horpadás
nem horrorfilm-rendező lásd Jeremiás
kamatostul betel' mit megjósolt a sors
mi ellen – bölcs vagy? csüggedt? – tervet nem koholsz
semmit nem tervezel már mert hiszen minék
mert mi jövő volt nyilvánvaló kisemmizett

S ha nincsen más csupán a mállasztó idő
s nem tudod te mit romboltál s mit ő
csak látsz konstatálsz tehetetlenül
mit vág képedbe a tükröd feleletül
lesújtó summa nem lehet sumák
mindennél rosszabb lásd a csendes pusztulás
s maholnap elfárad ott benn az ösztön-én:
pállott magán-content; hiába osztanám

HÁT NEM AZ ELEMELKEDNI-TUDÁS TESZI?!

Ha lenne sarkantyúm, legalább titokban,
megl lehet, véres lenne a Pegazus véknya
(mondjuk, hogy hiúságomban/kétségbeesésemben
rávinne a lélek), de ezt – csak meg tudnám
valahogy vesztegetni szegény jobb [nem jobbágy-!] sorsra
érdemes paripát! – szépen elhallgatnánk; legfőljebb
szárnyának suhogását vélhetné a nyájas
olvasó hallani, s azt látná vagy érezné inkább
(elvarázsolt lelke röptetné őt nyomunkban), e derék,
örökifjú háttas, ki oly sok elődömet volt kegyes kiszolgálni,
zoknyerítés nélkül, kíméletesen elhallgatva minden székszisét,
hogy tehát Pegazus miféle napsütötte
vagy éppen misztikus-ködös szférákba ragad.
De nincs sarkantyúm – ami amúgy is elég komikusan

mutatna kopottas félcipőn;
ellenben egy jobb
távcsővel lassan elláthatok a nyugállományig
(persze szükségképp lesz-e ettől az embernek
meghitt bizalmasa s mindinkább egyetlen
otthonos közege a rögváló?) – szóval
bólogatok ugyan, nyugtázólag, miként egy veterán:
persze, a szellemtornák, persze: a megsejtések és a
megvilágosodások, a titkok és a
banális, kiábrándító leleplezések megunhatatlan(?)
oszcillációja, és hogy a képzeletet éppen
a korlátozhatatlanság teszi –
de látod amottan a téli... a késő őszi utca
túoldalán egy be nem húzott függönyű, sötét
minisztériumi dolgozószoba monitorán
a képernyővédő geometriai alakzatai,
a színes amőbák, mint türemkednek és vonaglanak!

LÁSD BE, EZ ÜBERELHETETLEN

Morpheus a szívvilágban

Lásd, ha szundikálok, csak érted van az!
S minden horkantásom csak Terád szavaz.
Átölelek Téged álmom habjain;
Jobban megóv álmom, mint a naftalin.
Nyugtomból fakadnak vallomás-sorok,
Míg ébren szavam csak botlik, vánszorog;
Álmom Éden-tájra elrepít veled,
Együtt élvezünk mi égi ízeket.
Zavarna is (nem?), ha izeg-mozganék –
Reccsenne padló, összerogyna szék,
Ámde így, hogy durmi, nyugtod végtelen;
Ki... nagyon jól jártál alvó-énvelem!
Megúszunk szundítva százegy tévutat!

Csók: örökké hú Csipke... férjurad

Egressy Zoltán

KERENGŐ

Nincs itt a siker bombabiztos horoszkópja,
ez csak a langyos völgy, a túl kényelmes
semmi-tér, viszont ott a hatalmas szikla,
látod, fent a homályban, kapaszkodj, róla

komolyabban láthatsz rá a tájra; ha úgy
döntesz, hogy megkerülöd, mögötte sokat
ígérő, zárt területre léphetsz, ősi kerengő,
lesz-e félelmed, hogy nem jutsz ki belőle,

hogyne lenne; bent gondolj majd a kinti,
gomolygásban álló sziklára, és ha lehet,
gondolj a völgyre is, míg koncentrálsz a
siker ismeretlen horoszkópjára, persze

a kerengőt ki is hagyhatod, maradhatsz
a sziklán, vagy vissza is jöhetsz akár; ha
a horoszkópot mégse találnád, kívánom,
vigasztaljon meg hallhatatlan mondatom.

* * *

Ha felnézel, bolyongó felhőket látsz, szűk
fürtökben mozognak erre, arra, amarra,
többnyire nyugatról keletre, kapaszkodnak
egymásba, mint szőlők az ültetvényeken,

ám míg ámulod, azzá az emberré válhatsz,
aki elfelejt kérdezni, de egyben tájékozódni
is, vérbeli vendégélmény-tanácsadó leszel,
a kudarc biztos horoszkópjával rendelkező,

így hát válaszd inkább a különös kerengőt,
válaszd mégis az ismeretlen bezáródást,
hagyj el, válj le, lépj túl, én rossz modellt
nyújtok neked, többé nem magyarázokdom,

elárulnám, hogy nincs igazam, és hogy nem
is ismerem a teljes igazságot, könnyesboltot
emlegettem a minap, miközben öngyújtót
kerestem a zsememben – hibák hibáim hátán.

© Fortepan / Fortepan, 1940.

Gasztronaplónk

Pár éve kitört Magyarországon is a gasztroforradalom. Egyre-másra nyitnak a bisztrók, büfék, vendéglők, melyek az újhullámos konyhával kísérleteznek: remek alapanyagokkal, fantáziadús receptekkel, melyeket vérprofi séfek dobnak össze seperc alatt. Lejárt a Velesz-féle szakácskönyv tündöklése, a rántottszelet – párolt rizs – uborkasaláta diadalmenete, a babgulyások és vörösboros marhapörkölték monotoníája, és helyettük megjelentek a kis színes pöttyök a tányérok. Gondosan középre rendezve, és a szélére valami kis zöldet hajigálva, hogy úgy nézzen ki, akár jól is lehetne lakni vele.

Mindemellett izmosodott a kézműves ipar; kézműves sör, bor, méz, céklasaláta, chips, szappan és mosószer, annyi kéz a világon nincsen, amennyi holmit kézművesnek adnak el. Párdon, dehogyisnem, kici szorgos kínai kezek a gyártósorok mellett.

Ezzel párhuzamosan jelentek meg a Facebookon is a főzős csoportok, receptek, képek garmadája amatőröktől és profiktól, de látszik, hogy próbálnak igazodni az újhullámos konyhához: nemcsak finomat, de látványosat is az asztalra tenni. Odafigyelnek a tálalásra, a díszítésre: ide egy kis zöld izé, oda egy csöpp sárga bizbasz, az egészet körbelocsoljuk egy kis barna trutyival, fú, de gusztá!

Főz, recepteket csereberél az egész ország. Kavargatja, fűszerezi, kiposztolja, az ismerősei pedig a nyálukat csorgatják.

Pedig van, amikor nem sikerül. Van, amikor elsózta, odaégeti az ember, kapkod, elnézi, és átöbbi, menteni kell a menthetőt. És persze van, amikor abból kell dolgozni, ami van otthon, mert már éppen fonnyad, lejár(t) a szavatossága, hó vége van. De ha nincs is hó vége, drága hozzávalókra akkor sem telik, legfeljebb, ha akciósan meg lehet venni. Az egyszeri ember abból főz, ami kézre esik, és úgy, ahogy tud.

A következő eseteírások éppen arról szólnak, hogy miket lehet improvizálni abból, ami éppen a hűtőben és a polcokon lapul. Nincsenek dekák, technológiák, csili-vili és méregdrága eszközök, smink és segítők; idő- és pénzszűke van, némi rutin, viszont óriási kísérletezőkedv. És öröm, ha sikerül.

2019. március 13.

Tegnap tiltott területre tévedtem, könyvesboltba. Csak beugrottam, leadni valakinek valamit, de ha már ott vagyok... persze, csak az akciós könyveket merem mustrálni, egyrészt az idő, másrészt a pénz miatt, és mert így is a lakás minden pontján halmokban esik-bukik el az ember (nem vicc). Aztán végül kettőt mégis, mert ha már, és amúgy is, egyszer élünk. El is kezdtem beleolvasni az egyikbe; gusztusos húsokról, ujjnyi vastag táblaszalonnákról, tepertőkről, májas hurkákról, kocsonyává dermedt pörköltekről, kisfröccsők tucattjáról volt szó, és mindezek mágiájáról: a főzésről, és azon kaptam magam, hogy automatikusan mondanám is a szerzőnek: te, azt nem úgy kell, mi ezt így szoktuk, szerintem igenis, kell bele még ez is meg amaz is, és hogy abban a kiskocsmában jártál-e. Persze, egészen biztos vagyok benne, hogy járt, nem hiszem, hogy Bächer Ivánnak újdonságot tudnék mondani, ha beszélgethetnék vele, de nem lehet, már csak így, és a jóisten áldja meg, hogy így legalább lehet még, mert minden kocsonyává dermedt kispörköltet, karika hegyes erőt, párolt káposztát szakértő szemmel néz onnan fentről, iszik velünk rá egy (tucat) kisfröccsöt ott fenn, kisfröccsnek kell lennie a mennyországban is, különben bezárhatják a boltot.

2019. május 22.

– Most? Kérdi a férj, mikor írom neki cseten, hogy nekiláttam kelkáposztafőzeléket főzni. Igen, most, hát mikor? Akkor kell főzni, amikor van. Most van, hálistennek, a piacon is van friss, új, hát főzöm. És azért este tízkor, mert mostanra végeztem a munkával, és semmifajta szellemi tevékenységre nem vagyok már képes, erre telik.

De nem baj, mert a kelkáposzta jó. Sőt, egyáltalán a káposzta szuper dolog, bármilyen formában, jöhet.

Szerintem a Jóisten, amikor meglátta azt a sok másnapos embert a földön (pontosabban Közép-Kelet-Európában), akkor jutott csak eszébe, hogy mi hiányzik a teremtésből.

Meg még egy pohár jó sör. Amivel az Európai Unió Irodalmi Díjának a magyar nyertesére koccintanék, valamint a kedves kollégákra, akikkel igen sokat dolgoztunk azon, hogy olyan eredmény szülessen, mellyel elégedettek tudunk lenni.

2019. augusztus 13.

A mai átkom arra szálljon, aki a gnocchi receptjét úgy írta meg, hogy egy kiló krumplihoz elég 10-20 dkg liszt. Merthogy sokkal több kell hozzá, de mire az ember rájön, hogy mennyi, addigra már az atyaúristen is lisztes meg tésztás körülötte, háromszor legalább összegyúrtam a már kinyújtott tésztát, mert nem lehetett vele dolgozni, a kis bigyó izék ragadnak egymáshoz, mint a szipus a technokol rapidhoz, a víz forr, s ahogy hajigálok bele a kis genyókat, fröccsen, naná, a karomra, de sietni kell, mert a víz forr, vágni, hajigálni, közben a kés leesik, a forró víz persze ide-oda fröccsen, minden tiszta liszt, a kis genyókból a vízben nagy genyók lesznek, pedig a lelkekre lett kötve, hogy kicsik legyenek. (S bár ez lenne a legnagyobb gondom.)

2019. szeptember 5.

Gondoltam, egy lecsót gyorsan összedobok, egy teljesen egyszerű, blifkangmentes lecsót; padlizsán, cukkini, hús, miegymás nélkül, egy pont olyat, amivel két éve megnyertük a lecsófőző versenyt a Ferenc téren (igen, nem tudom megállni, önfényezés, mea culpa, de mentségemre szóljon, hogy nem egyedül voltam, hanem kiváló csapattal).

Házi szalonna zsírján lepirítok két nagy fej hagymát, rádobom a paprikát, aztán a fűszerpaprikát, a paradicsomot, kis kolbászt, aztán a klasszikus megoldás szerint a tarhonyát, de most éppen van itthon egy kis maradék rizs, az megy bele.

Évek óta csak és kizárólag vajdasági fűszerpaprikát használok, párja nincsen, de most nem merem, mert a paprikadílerünk kiszúrt velünk: kétszer is előfordult, hogy vacsoravendégeket hívtunk olyan kajára, ami úgy égetett, mint a pokol tüze. Bontogatom egyik zacskót a másik után, kóstolgatom, hát mind csíp, mint a fene. Mondom neki, te Szerbhorváth Gyuri, hát milyen hoztál nekünk? Evvót. Jóvan.

Volt vendég, aki könnyezve, hősiezen legyűrte, volt olyan is, aki feladta. Mi nem, de mi is megsirattuk.

Sok éves rutinnal azt gondolná az ember, hogy ilyenkor már tök olcsó a hozzávaló, de tegnap hiába rohangáltam fel-alá a Lehelen, 500 alatt se paprika, se paradicsom. Tudom, sok oka van ennek a klímaválságtól kezdve Mészáros Lőrincen keresztül egészen addig, hogyan herdálják el az uniós földtámogatást, stb., és, kérdem én, ha már egyszer a lecsónak való ára a duplájára nőtt, akkor a fizetésünk mért nem?

Közben kiderül, hogy nemcsak a Gyuri a ludas, hanem otthonról is csak csípőset hoztam, csípőspaprika-nagyhatalom vagyunk. Örölt több üveggel, olajjal felöntött, piri-piri szósz, chilicseppek, minden van. Lecsónk is. Még.

2019. december 29.

A káposzta minden fajtájának minden elkészítési módját imádom – igaz, a kimcsi komoly szóváltásokhoz vezetett az erjedt szaga miatt itthon, még akkor is, ha az előszobában tároltuk. A múltkor nézegettük is a halszószt, hogy nem járt-e már le a szavatossága, mondom, te hülye vagy, ez ilyen büdös volt mindig, és húsz év múlva is pont ilyen lesz, ezen nincs, ami lejárjon.

A coleslow-t pár éve fedeztem fel, és azóta is rajongva szeretem. S mit ad isten meg a Tesco-akció, volt is most itthon egy kisebb fej. Lereszelve persze jelentősen növeli a tömegét, úgyhogy kettéosztottam. Egyik fele ment a serpenyőbe párolódni, a másik felét besóztam, pihentettem. Közben egy-egy kisebb fej lilahagymát vágtam laskára, az egyiket hozzáadtam a párolódóhoz, a másikat félretettem.

Egy tálkába lereszeltem egy szál répát és egy fél almát, az alma másik felét a párolódóhoz daraboltam.

Egy másik tálkába majonézt kevertem össze kis tejföllel, mustárral, és hozzáadtam a coleslow-hoz, összekevertem, lötyyintettem hozzá kevés almaecetet, plusz belehajigáltam a lilahagymát. Pihen.

Közben párolódott a másik fele, kevés cukorral, borssal, köménymaggal, sóval – most jut eszembe, hogy a bort kifelejtettem belőle, pedig lett volna. De almaecet ebbe is került.

Míndeközben megsült az aszalt szilvával és fokhagymával töltött, baconnel bebugyolált egybekaraj is a jénaiban – ahogyan Bogár Edit kolléganő javasolta. Nem tudom, hogyan tudott ennyi levet kiizzadni magából közben, naná, hogy a húsiparra gyanakszom, és nem is akarok tudni mindent, de nincsen ez így jól.

Míndenesetre egész jó lett, sóval, borssal, rozmaringgal bőven bedörzsölve, még ha ki is csattant nagy igyekezetében.

Ők lesznek a szilveszteri menü.

S ezzel vége az idei évnek, amiről csak azt tudom mondani, amit Lovasi a hatvanas évekről.

2020. január 4.

Nyisd meg a háromból az egyik munkabeszámoló fájlt.

Puffogj egyet, hagyd a fenébe, majd menj ki az előszobába három fej hagymáért meg egy marék fokhagymáért. Na, jó, jöhet még egy hagyma.

De jó, hogy vettünk a piacon füstölt szalonnát, szagold meg, ez tényleg házi! A négy fej hagyma bele a zsírjába. Amikor megfonnyadt, akkor rá némi vajdasági pirospaprika, és mehet bele a kecske. Mert tegnap azt mondtam, hogy én ugyan nem pakolgam tovább a fagyasztóban, eljött az ideje.

Sót bele, borsot, kevés köményt, borókabogyót, barna mustármagot, plusz beledaraboltam a meghámozott fokhagymát, másfél darab hegyes erőset, valamint dobtam hozzá egy fél marék szárított tuskógombát, meg némi gombaport. Vízrel bőven felengedtem, és visszaültem a gép elé töltogetni tovább ki a munkalapokat.

Kevertem, kóstoltam, szentségeltem egyet, a kecske főtt, a munka haladt. Mert az ember mindig közben jön rá, hogy bzmng, elfelejtettem feltölteni a realba a mittoménmit, na, azt valahogy meg kell oldani.

Két óra múlva el lehet gondolkodni azon, hogy érdemes-e már bort tölteni hozzá. Nem, még nem. A hagyma már kezd szétfőni, ahogy kell, és most már mehet bele a szárított rizike, a lilatönkű pereszke és a téli fülőke.

Aztán mehet végre hozzá a bor, jó kis egri vörös Demjénből, az Egri Korona Borházból, amiről eszembe jut az a gyönyörű napsütés, amikor a termáلتóban áztattuk a valagunkat.

De most nem áztatás, hanem munkalap van. Halad is, 8 előadás, 18 publikáció a megfelelő rubrikába felvezetve, a repozitóriumba feltölve, a többbit majd holnap, nem lehet ezt egyszerre, így is rám lett szólva, hogy ne anyázzak már annyit.

Na, de mire kész, addigra jó puha a kecske is, jó sűrű a saftja, a hagyma már teljesen szétfőtt, a paprika is. Kikaptam a fagyasztóból a karácsonyi ebédről megmaradt túrós csuszát, köretnek az lesz mellé, plusz ecetes alma-paprika. A változatosság kedvéért az is csíp, nálunk minden csíp, ami nem édes, de néha még az is.

Jó csontos hús volt, a csontban még velő is volt, a tűz ropog, és most már lehet készülni a hétfői Helikon-bemutatóra is.

2020. február 11.

Káposztában utazunk. Mivel mindenféle módon elkészítve imádom, ezért adott esetben jól bevásárolok belőle. Az adott eset többnyire azt jelenti, hogy akciós a Tescóban, így aztán szépen felszaporodtak itthon. A hétvégén rakott kel volt, de még el sem fogyott, máris hazahoztam egy másik szép nagy fej kelkáposztát, előtte való nap a lilakáposztát lehetett olcsóbban kapni, egy másik kampányból pedig maradt még két fej fehér káposzta. Káposzta-nagyhatalom is lennénk mi itten, Újpest-külsőn.

Szóval volt a rakott kel. Szokás szerint éppen annyi, amennyi púposan fér bele a jénaiba, és sülés közben elkezdd kicsorogni a leve, jól leég a sütő aljára, és ilyenkor be kell világítani az elemlámpával, anyázni, és a hideg zsíróldóval jól megsikálni. (A lasagne is mindig ezt csinálja, valahogy mindig pont ennyi lesz az is.)

Évek óta kölessel csinálom, és nagyon szeretjük így.

Körkérdezt indítottam a kollégáknál, hogy kedden jöhet-e a díjátadóra a káposztás rétes. Jöhet. A káposztával egy baj van: utálatos lereszelni. Ezért ezt a melót delegálni szoktam, de az a marok, amelybe belefért volna egy fél káposzta, alighanem éppen sörös korsót markolt munkamegbeszélés címszó alatt. Lereszel, és nekikezdd párolni. Ez hosszas folyamat, és könnyen belefut az ember, hogy elkalkulálja magát. Egy egész serpenyő anyagot kezdesz el sózni, ami a végére felére esik össze. Hát, sós lett kicsit, de fogyott.

Ezt ellensúlyozandó a mai kelkáposzta-főzelékbe már nem merem annyi sót dobni, így aztán ez meg sótlan lett kicsit, viszont talán jobban kijött a káposzta saját íze. S mivel jókora darab volt (2 kg), ezért egy tejfölös vödörnyit beraktam a fagyasztóba, egy jövőbeli frankfurti leves alapanyagául.

Feltétnek resztelt csibemáj.

Kicsit sűrűre tömörödtek az elmúlt napok, ezért csak ma délben jutottam odáig, hogy meg tudtam főzni, holott már hétfőn este összedaraboltam mindent hozzá (igen, kicsit a tenyeremet is), de kedden egész nap házon kívül voltam, és mivel a Valan annyira, de annyira kurvajó film, ezért nem is siettünk haza mozi után este.

Annyi még, hogy egy gombász kollégától vettem a múltkor hidegen sajtot napraforgóolajat, és valóban zseniális, isteni aromája van. Rántásnak is remek, valami kellemes plusz ízt ad az ételnek, salátára meg egyenesen isteni.

No, és kettőre redukálódott a készlet, egy lila, egy fehér – elvégre Újpes-ten lennénk.

2020. február 15., 9:04

Már többször jártunk Mátraszentimrén, kitapasztaltuk a kisboltot, és mindig jókat beszélgettünk az eladóval, Anitával, aki már visszatérő vendégként köszöntött minket.

Tudtuk, hogy lehet kapni vadhúst, de eddig sose jött úgy ki a lépés, hogy meg is tudjuk főzni, most viszont eleve úgy készültünk. Megérkeztünk, kisbolt, vettünk egy kiló vaddisznót, s míg tettünk egy kört Mátraszentimre–Bagolyirtás–Fallóskút útirányon át Mátraszentimrere, ki is olvadt.

Három fej hagymát daraboltam alá, hadd legyen jó sűrű zaftja. Lett. A hagymára rá a vajdasági paprikát, rádobtam a húst, néhány gerezd fokhagymát, egy paradicsomot daraboltam még hozzá meg egy fél hegyes-erősset, hátha csíp. Nem csípett, úgyhogy hozzá daraboltam a másik felét is, meg hogy biztosra menjek, a kishegyesi rettenetesből is szórtam rá. Só, kömény. S mindez majdnem duplán, mert az eset rekonstruálása során kiderült, hogy amikor a Jankó arra járt, ő is szórt hozzá egy kis sót és köményt, ami már éppen érződött rajta, de még nem rontotta el, hálisstennek.

S Pesten már az ajtóból futottam vissza egy kis szárított gombáért, hogy jó lesz majd bele: rizike, vargánya, pereszke, mondtam is magamnak, hazakerültek, itt szedtük őket.

S a vége felé egy kevés bort bele, ahogy dukál. A vége az olyan három óra főzés körül volt, mert már éhesek voltunk, de kiderült, hogy ráfér még egy rottyogás, úgyhogy másnap még másfél órán keresztül pároltuk, és akkor lett az igazi. Minden szétfőtt, sűrű zafttá, a hús omlós és puha, mély, dióbarna színű.

Pirított házitarhonyával, savanyúsággal, mátrai borral, aznap este, amikor Imréről felmáztunk Galyatetőre, majd leereszkedtünk Parádsasvárra, onnan busszal haza. Nem nagy út, de puhányok vagyunk, és tél van.

Kettőnk közül egyikünk azt mondta (nemévnótam), hogy sok lesz az egy vödör savanyúság, a másikunk szerint viszont nem, sót, még kellett is venni. S arra is rájöttünk, hogy ha a savanyúság levébe darabol az ember egy kis ezt-azt, estére az is tök finom savanyúság-féle lesz, ha nincs más.

2020. március 20.

Amikor a múltkor a kolléga (Bárány Tibor) kitett a Lehel térnél, akkor még nem tudtam, hogy milyen kísértéseknek leszek kitéve pillanatokon belül. Na jó, csak egy egészen kicsit, csak befutok, szétnézek, gyönyörködök, szagolgatok, aztán húzok is haza.

De ha így lett volna, akkor nem kerül ma az asztalra fácánleves. Márpedig valahogy itt lett.

Az pedig csak úgy történt, hogy a halas-vadas pult előtt földbe gyökerezett a lábam. Nyeltem egyet, kettőt, aztán vettem egy nagy levegőt. Meg egy fácánt, egy csomag vaddisznót, egy makrélát, és tegye már hozzá azt a csomag fürjtojást! Nem volt olcsó, de bárhová beül az ember, sokkal többet ott hagy, és akkor már lehetett sejteni, hogy nem nagyon fogunk mostanában beülni sehová.

Semmi extra, a húsleves megfőzi magát, répa, fehérrépa, karalábé, kelbimbó, zeller, krumpli, hagyma, fokhagyma, szemes bors, házi darált erős paprika, fél maroknyi csigatészta. Csak ott kell hagyni pár órára.

Közben lehet takarítani, pakolgatni, tenni-venni, a leves elvan, köszöni szépen, home office, nem kell zavarni, dolgozik.

Pont annyi lével kell felrakni, hogy még markánsan kijöjjenek az ízek. És micsoda ízek! A fácánleves a levesek Platónja, Nadas Pétere, David Bowieja, Vladimir Ashkenazyja! Nincs feljebb, pedig erős versenyző a velőscsont, a kacsa, a falusi tyúk, de a fácán... ünnep.

Ebédhez a főtt hús mellé ecetes torma, amitől kicsordul az ember könnye.

És a fácánban a Mátra is benne van, valami nagyon személyes, áttételes módon (már csak azért is, mert a Mátra lassan már mindenben benne van), ezért is külön öröm. És az is, hogy február elején még elmentünk, mert ki tudja, legközelebb mikor.

2020. április 3.

Egy fél csirkemell csíkokra vágva, hidegen sajtolt napraforgóolajon megpirítva (nagyon fogy, imádjuk, pedig hol van még a karantén vége! szinte utolsó pillanatban szereztük be, mint a csongrádi pálinkát is).

Friss zöldfűszereket is szórnék rá, de a nemrég vásárolt fűszermix kint van az ablakban, és az oda vezető útvonal vonzáskörzetében a Jankónak éppen fotótőri órája van, és már a múltkor is sikerült belibegnem a képbe főzőkötevényben, úgyhogy inkább szárított petrezselyem, rozmaring és bazsalikom kerül rá.

Ha megpirult, kiszedem, és a helyére megy az apróra vágott fél hagyma (érdekes, a mi hűtőnkben mindig hányódik egy fél hagyma, amit el kéne használni valamibe, tönkre ne menjen, és mindig van is valami, amibe jól jön). A hagymához hozzáreszelek két gerezd fokhagymát. Közben egy cukki-

nit (utólag már úgy látom, lehetett volna kettő is, milyen kicsik) összedaraboltam julienne-re vagy julienne-re (ezeket mindig keverem), besózom.

Eredetileg feta ment volna még hozzá, de megnéztem, hogy a mozzarella-nak jár le hamarosan a szavatossága, azt darabolom még fel. Mindent összekeverek egy jénaiban, majd nyakon öntöm egy tojással összekevert tejszínnel. Jó fél órát sül, megszórom reszelt sajttal, teszi a dolgát, megpirul.

Salátával (rukkola, retek, paradicsom, kaliforniai paprika, lilahagyma) tálalva, vacsorára.

Fehér bor illik hozzá, de azzal amúgy is elláttam magunkat, mert tegnap alig láttam ki a maszk alól, és rozé helyett azt vettem.

Erre mondta az én édes jó uram, hogy akkor megkezdjük az idei fröccssezont. Hét elején vettem egy szódagépet, de kivágtam a tárolóba (de jó társaságba került Láng Zsolt Bolyaijával), hadd pusztuljanak a vírusok, ha vannak, behoztuk, beüzemeltük. Engem összevissza köpködött, de a Jankó műszaki ember lévén szót értett velem, azóta megy felfelé a borban a gyöngy minálunk.

2020. április 11., 19:03

Látom, a karantén végére mindenki fél kézzel, 10 másodperc alatt süti a kenyeret, a kalácsot, leszünk mi még tízmillió pék országa. Vagyis ti.

Én megalapítom a „bótbamegyekenyérért&jóleszateszkóskalács” is köztársaságot. Kicsi, boldog, szabad ország lesz itt a Szekfű Gyula utcában. Én leszek a főszakács, a Jankó meg a belügyminiszter. A svábok olyan precízek, alaposak, éppen ez kell a mi kis országunkba, legalább lesz, aki rendet rak végre az előszobában.

Én többet ezzel nem nyüglődök, nem kell senki tuti receptje, mert olyan ez, mint az operatív törzs viszonya a rögvalóhoz: lehet hinni nekik, de akkor csak ilyen kis tömör nehéz, szir-szar kenyere lesz az embernek, amit savanyú pofával nézegetünk, és bizonytalanul mondjuk, hogy bundás kenyérnek tán még jó lesz, vagy puha, de az íze az egérszarra hasonlít. Megesszük, mert drága volt bele a teljes kiőrlésű barna rizsliszt, de vágjuk a pofákat hozzá.

Szótár szíriusziak számára

KÉSŐMAGYARKORI LELET

Közreadja Tillmann J. A

AGGÁLY Kedélynyomasztó állapot, midőn bú, gond, félelem foglalja el lelkünket, s nyugodni nem hagy. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

BOLDOG SAJGÁS Sajátos örömezet, ami a vízben és gőzben történő, kellően hosszas elmélyülés másnapján áll elő, és olykor egész délelőtt átjárja a testet.

ELV 1. Általán, ami elül van, ami másokat megelőz, mi jó előre történt, és lett 2. Ismeretfő, kutfő, melyből valamely eszmét merítünk. Különösen 3. oly gyakorlati okfő, mely vezérli akaratumkat, cselekvényeinket. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

FOLYÓIRAT 1. (eredendően) Elmeközi műfaj- és tudományfeletti szövedékfejlesztő. 2. (intézmény) Olyan kezdeményező, továbbá szűrő és zsiliprendszer, amely megfelelő személyzet (ún. szerkesztők) esetén képes a forrásokból folyamat, olykor akár főáramot is fakasztani. 3. (többnyire) Heterogén szövegek gyűjteménye, amelyet irodalmárok vagy tudósok írnak egymás számára.

HANG Általán, a légnak rezgő mozgása, mennyire ez a halló érzékekre hat, s melynek számtalan árnyéklatai vannak, mint: dörgő, zörgő, csörgő, csattanó, pattanó, zúgó, harsogó, füttyölő, hortyogó, robogó, topogó, morgó stb. hangok. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

HAZA 1. Határokkal nem körülhatárolható terület, lévén „az egész Föld csak egy pontja a mindenségnek, és annak is micsoda kis zuga a te lakhelyed! Es itt is ugyan hányan vannak, és milyen emberek azok...” (Marcus Aurelius szíves közlése) 2. Elmosódó élményekből, megfakult és töredezett

szélű képeslapokból, továbbá arcok múlhatatlan mosolyából merített, kézzel fogható képletes hely, ahonnan időről időre el akarják űzni az embert. (Borbély Szilárd szíves közlése nyomán) 3. Átmeneti (földi) tartózkodási hely, amire majdan fájó szívvel emlékezünk vissza (vö: *Haza a magasban*)

JELEN Mostani állapot, mely folyamatban van, mely még el nem mult. Minthogy az időre vonatkozik, az idő pedig folyton halad, szorosan és észtanilag véve a jelen képzelhető legrövidebb időperczet teszen, melyhez képest a legközelebbi időperczenet egyfelől mult, másfelől jövő. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

KONFERENCIA Az eszmecsere élő műfajainak egyike. A könyvekhez (tanulmánykötetekhez) képest hátránya, hogy nem lehet lapozni. Előnye viszont, hogy szövege előtt (mögött) látszik a szerző. Akivel alkalmasint el lehet beszélgetni.

KOSZMACSKA Így nevezik azon zömök testű, szőrös kérgű édes belü répa-fajt, melyet különösen füstölt disznó orrával szeret enni a magyar. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

MINTHAORSZÁG 1. Akkor áll elő, amikor „egy ország úgy tesz mintha egységes volna, holott nem az, úgy tesz mintha független volna, holott nem az, úgy tesz mintha demokratikus volna, holott nem az”. (Bibó István szíves közlése) 2. Szigetelőszalaggal betekert ország. (Csáki László szíves közlése)

MEGVET 1. Bizonyos dolgokat kellőleg megcsinál, megtesz. 2. Valamit erősen neki feszít, neki támaszt. 3. Valakit vagy valamit bizonyos erkölcsi utálattal eltaszít magától, vagy föl sem vesz, figyelemre sem tart méltónak. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

NEMZETI MADÁRETETŐ Palimadarak bevetésére, elkápráztatására és befogására szolgáló intézmény. Olyasféle jómadarak működtetik, akik „kitűnő képességgel rendelkeznek arra, hogy pontosan azt fejezzék ki, amit azok az emberek gondolnak, akik nem gondolkodnak”. (Tomáš Halík szíves közlése)

NYOMOZ Hogy valamely eltiúnt, elbujt, elrejtett személyt, vagy dolgot megtaláljon, mind azon helyeket bejárja, melyeken azt lappangni véli, tehát mintegy nyomában jár. A tolvajokat nyomozni. Kinyomozni a zsványok barlangját. (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

OROSZBARÁTSÁG 1. (*antropológia*) Egy végletes kultúra iránt mutatkozó végletes viszonyulás. 2. (*politika*) A nemzeti vagy nemzetközi színezetű álcahaló alatt folytatott hazaáruló tevékenység.

POFA *Az arcnak két oldalán, a járomcsontok alatt, s a száj, orr, és fülek közt levő részek, melyek merő izomból állanak, a rugékony természetöknél fogva felfújhatók.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

POSZTMODERN PÉPFRONT 1. (*általán*) Bárminek bármivel történő tetszőleges elegyítése és pépes formában történő emészthetővé tétele. 2. (*szellemtörténet*) Az *anything goes*, az – anarchistává vált nemzetiszocialista Paul Feyerabend jelmondata jegyében kibontakozó karakteres közéleti jelenség.

SZAGLAL *Gyakran, vagy folytonosan szagol, különösen a végett, hogy valaminek létezését, miséjét, milyenségét megtudja.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

SZABADSÁG 1. *Mentes állapot akárminemű megszorítástól, kényszerítéstől, akadályozástól, akár testet akár lelket illetőktől.* 2. *Mentesség a polgári és társadalmi megszorítástól.* 3. *Erkölcsei értelemben, az akaratnak függetlensége, melynél fogva önállólag, külső kényszerítés nélkül valamire elhatározhatja magát.* 4. *Oly cselekvés, mely által valaki bizonyos tetteiben a rendszeren bevett szabályokat el-mellőzi.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése) 5. *„Ami önuralom, a másik iránti tisztelet, az alkotás feletti csodálkozás, a titokzatos meditálása és az igazság keresése révén érhető el. Ez a csodálatos szabadság mintegy előíze az égi szabadságnak...”* (Olivier Messiaen szíves közlése)

SZÖVEGBALETT *Az akadémiai élet beavatási szertartásai során, meghatározott táncrend szerint bemutatott textuális és testi tevékenység. Az ún. védések során disszertánsok, ill. opponensek adják elő.*

TÁJ *Bizonyos középpont körül némi távolságban elterjedő, vagy fekvő helyiség, térség, szomszédság, környék.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

TÁRSADALMI ISZONY *Egy téveteg marxista meghatározás – az ember a társadalmi viszonyok összessége – poszthumán helyzetre érvényes parafrázisa. Átható ereje különösen szemléletesen mutatkozik meg, amikor ún. állami ünnepek idején az urbánus népesség menekülésszerűen hagyja el a legnagyobb népsűrűségű területeket, a városokat.*

TENGER 1. Véghetetlen víz. 2. [Ami] *a korlátlan és végtelen képzetét kelti bennünk, s mivel az ember ebben a végtelenben érzi magát, ez arra bátorítja, hogy túlmenjen a korlátozotton.* (G. W. F. Hegel szíves közlése) 3. Ahol a szárazföld véget ér és nem látszik túlpart. 4. Olyasvalami, amiben a világ van jelen – minden jelentésében és árnyalatában: a csillagtengertől a csendtengeren keresztül az embertengerig – és tovább.

TÜNTETÉS *Politikai érzelem vagy vélemény himezetlen nyilvánítása tiltva levén, valamely nem tiltott cselekvényben ad valaki érzelmének kifejezést.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

UNICUM A hely szellemének (földjének, füveinek, fáinak) erjesztéséből és egyetemes felszálló légáramlatok lepárlásából nyert hamisíthatatlan kevercs. Gömbpalackja enyészhetetlen emlémlékek előhívójaként, megkapaszkodási ösztönök menedékeként, végső esetben virágvázaként vagy Magassági Kormányként is használható.

VASMACSKA 1. *Vasból csinált lábas állvány a tűzhelyen, melyre az égetni való fát fektetik.* 2. *Két vagy több horgas, és hegyes águ vasrúdféle készüllet a hajókon, melyet megállapodáskor a víz fenekére bocsátanak, hogy a földbe furódva a hajót helyben marasztalja.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

VIHAR A HÚSBAN 1. Az agy hevülékeny elhálásvágykérgében keletkező késztetés, ami az egész testet áthatja. 2. „A szexualitás az agynak olyan tevékenysége, amely az információellenőrzés mechanizmusait kikerüli, ezért teljesen új kódolási ritmusokat eredményez az agyban, és ez az információ átrendeződésére vezet.” (Detlef B. Linke szíves közlése) 3. Hajas Tibor képe.

VALÓSZÍNŰ *Ami a valónak némi jeleit, színét viseli; a valóhoz némi tekintetben hasonló, közeledő; amiről nem alaptalan gyanunk, sejtelmünk, előérzésünk van; de ami okvetlenül nem bizonyos, nem világos tudomásu, ami az ellenkező lehetőségét nem zárja ki.* (Czuczor és Fogarasi szíves közlése)

VILÁGNÉZET 1. A képpé vált világ nézete, amelyben tetszőleges nézőpontokat, „nézeteket” lehet felvenni (és leadni). Akkor és ott jön létre, „ahol a világ képpé válik, [...] amit ennek megfelelően az ember maga elé akar állítani. A világkép ezért, lényegien értve, nem a világ képe, hanem a képként

megragadott világ.” (Martin Heidegger szíves közlése) 2. „A világnézet nem a világ felfogása a filozófia hombárjában, hanem egy üres, közömbös tárló cserélhető tartalma. Az egész világ egy halom világrépre esik szét, melyek mindegyike az egész igényével lép fel. Ám gyorsan romlásnak indulnak, félredobják és gyorsan pótolják őket.” (Hannes Böhringer szíves közlése)

© Fortepan, UVATERV, 1951.

© Fortepan, Kozma János, 1940.

A humor a magyar irodalomban

„Ki tiltja meg, hogy igazunkat nevetve mondjuk el?”

Horatius

„Ha azt képzelném, hogy az Úristen nem érti a tréfát,
nem is akarnék a mennybe jutni!”

Luther Márton

Úgy tíz évvel ezelőtt történhetett, hogy egyetemi szemináriumomon egy igen tehetséges hallgató, Petőfi leveleit először olvasván, örömmel kiáltott fel: nem is tudtam, hogy Petőfinek humora is volt. Megkérdeztem tőle, hogy vajon a középiskolában nem olvasták-e kötelező olvasmányként *A helység kalapácsát*, s a válasz számomra megrendítő volt: „De tanár úr, *A helység kalapácsa* – az komoly komikus eposz”. Először elcsodálkoztam, hogyan is mondhat egy okos fiú ilyen paradox hülyeséget, ám később, elgondolkozván a hallottakon, rájöttem s beismertem: a tananyagban, sőt a szakirodalom nagyon nagy részében is, e mű azért nyer (sőt: csak azért nyer) elismerést, mert, úgymond, leszámolt a nagy történelmi eposzok hamis (?) fenéségével, új perspektívát nyitott a verses epika számára, s bevezette a legtekintélyesebb műfajba is a népiesség újdonságát, felhívta a figyelmet a „nép” irodalmi jelenlétének

fontosságára, s mind a romantikával, mind a biedermeierrel szemben útmutatásként szolgált a realizmus felé. S mindezek mellett a vidámság effektusa, a nevetés mozzanata vagy említést sem nyert, vagy pedig csak nagyon másodlagosan látszott szerepet játszani.

S tovább gondolkodván s kutakodván be kellett látnom: a klasszikus magyar irodalom legitimációs és kanonizációs stratégiája már nagyon régóta mellözi a humor és a nevetés kategóriáját, s a klasszikus, „elit” irodalom birodalmába csak azokat a műveket engedi be, amelyeknek komoly, nemzetépítő vagy társadalomfejlesztő funkciót tud tulajdonítani – amely művek pedig erőteljesen képviselik humoros jellegüket, vagy teljesen kimaradnak a számbavétel során, nagyon gyakran még a felsorolásokból is (egy komoly irodalomtörténész szerint *A helység kalapácsa* „egy jókedvű tréfa... mélyebb komikumot vagy magasabb

költői célt ne keressünk benne”, de ennél is látványosabb, hogy még a frivol hangon beszélő irodalomtörténész Szerb Antal is említés nélkül hagyja e művet!), vagy pedig másodlagosként, melléktermékként kategorizáltnak. S még tovább menvén: azon humoros művek, amelyek pedig valamely szempont alapján (például széles körű hatásuk okán) bekerülnek a nagy kánonba, olyan interpretációs stratégiának vettettek alá, amely a humor és ironia mellőzésével tárgyalja a művet, s a humor mozzanatát valamely „komoly” funkció hangsúlyozásával mintegy mentegeti. E gesztusra a legnagyobb szabású és legismertebb példa Arany Jánostól *A nagyidai cigányok* esete: e mű, amely megjelenésekor rendkívül merev és durva elutasításban részesült féktelen (és sokszor korabeli illemszabályokat súlyosan sértő) tréfálkozása okán, csak akkor kerülhetett be az Arany-életmű klasszikus nagyságai közé, amikor megtalálták az értelmezési kulcsot (amelyet persze Arany maga szolgáltatott, bizonyos értelemben maga mentségéül), amely szerint e nyers, bursikóz tréfa nem egyszerűen nevetséges kalandtörténet, hanem mély nemzeti fájdalom, amely az őszinte kifejeződés lehetetlensége vagy tiltása okán csapott át „kétségbeesett kacajba”. Arany példázata a szőlősgazdáról, aki a viharvert szőlőt maga is tovább segít szétverni („Lássuk, Uramisten,

mire megyünk ketten!”) hatalmas sikert aratott, másfél évszázadig folyamatosan uralta e mű interpretációját – miközben szándékos felejtés takarta el e példázatnak bizonytalan kétértelműségét (ami nagymértékben kétségbe vonja e példázat hihetőségét): hiszen az eredeti anekdotát hallván bizony a hallgatóság nem az akció tárgyán, hanem az akció aktórán nevet – a példázatban az igazán (és egyedülként) nevetséges maga a szőlősgazda, aki épp ily abszurd módon reagál a sorcsapásra.

Ehhez hasonló apologetikus és humortalanító interpretációkra egész sor esetet idézhetnénk fel. Így járt pl. a népi írók kezén Arany végtelenül humoros és ironikus *Bolond Istókja*, amely Féja Géza szerint, aki ezek szerint egyáltalán nem észlelte az ironikus mozzanatokot, „a legmélyebbre zuhant népi sorsot írja meg, az időtlen magyar nyomortanyát”, s leírása „epikai tárgyilagosságot, szenvteleniséget őriz meg”, s amely azért nem tudott befejeződni, mert Arany visszariadt társadalom-leírásának, népábrázolása radikalitásának láttán. Így járt a huszadik században Móricz Zsigmond regénye, *Az isten háta mögött*, amelynek recepciója csak a társadalombírálat élességét tárgyazta, feledvén az egész cselekmény vígjátéki szituáltságát, így járt Krúdy Gyula, akinek regényei (ma már nem

könnyen belátható intenciókkal) úgy lettek bemutatva, mint a dzsentrivilág bomlástermékeit bíráló, bár kissé nosztalgizáló) társadalmi körképek, s e bemutatás során Krúdy íróniája olyannyira el lett fedve, hogy még a műveiből készült nagysikerű film (Huszárik Zoltán: *Szindbád*) sem tudta vagy akarta alkalmazni az írónia távolságtartó gesztusait. Így járt megjelenése után fél századig Babits Mihálytól az erősen ironikus *Jónás könyve* (idézzük fel a jóbarát Móricz Zsigmond emlékezését, aki elmesélte, hogy Babits-csal együtt, kettesben, könnyekig nevettek a *Jónás könyve* olvastán), amely csak azért kapta meg kánoni rangját és mentségét, mert a szövegbe beleolvasták az előretörő fasizmus elleni tiltakozás gesztusát – elfeledvén mind a Jónás-figura nevetséges voltát, mind pedig a mű végkicsengésének mélységes, ironikus rezignációját. S ugyanilyen példaként mutatható fel a reformmarxista Fehér Ferenc eljárása is, aki Déry Tibor önéletírásának (*Ítélet nincs*) alapos elemzése során rendkívül melegen méltatja Déry erkölcsi tartását és igényét – ám hosszú fejtegetéseinek sorában egyáltalán nem reflektál (valószínűleg nem is érzékelt) Déry keserű iróniájára és humoros játékaira; máshol pedig, Szerb Antalt kritizálván, szépirodalmi műveit lesajnálván, így nyilatkozik: „Szerb Antal az írásnak csak az örömét ismerte, a felelősségét nem”.

S a sor még sokáig folytatható lenne.

S még hosszabb lenne azoknak a szerzőknek és műveknek sora, akik és amelyek humoros voltak miatt „számon kívül maradtak”: Kosztolányi Dezső *Csacsi rímei* a 20. század végéig csak az összegyűjtött versek függelékeként, mintegy másodrendű zárványként jelentek meg, Weöres Sándor játékos versei pedig máig nem nyertek jóformán semmiféle interpretációt, s a kanonizálás megkönnyítése érdekében „gyermekversekké” lettek átminősítve (holott az is közismert, hogy Weöres rettentően idegenkedett a gyermekektől, s eszébe sem jutott, hogy a *Rongyszőnyeg* vagy a *Magyar etűdök* verseinek bármiféle közük lehet a gyermekvilághoz), Hamvas Béla frenetikus humorú nagyregénye, a *Karnevál* még a Hamvas-hívók körében sem kapta meg átfogó interpretációját; a magyar avantgárd kanonikus alakjai és művei mind a mozgalmár komolyság jegyében értelmeződnek, s azok az alkotók, akik az avantgárd vadságát humorosan (is) alkalmazták (pl. Palasovszky Ödön a *Punalua* kötetben, vagy a *Zöld számár* színház), másodlagosan kezeltetnek Kassák „komolysága” mellett. A hatalmas népszerűségnek örvendő Rejtő Jenő műveinek megítélése olyannyira bizonytalan és kétértelmű, hogy mikor a 21. század elején a nagy összefoglaló irodalomtörténetbe javalló értel-

mezéssel került be, a kötetet bíráló irodalomtörténészek között nem kevesen megütközéssel fogadták e befogadó gesztust. Ami a lírai költészetet illeti: ki szokta emlegetni Vikár Béla verseit, Berda József, Kormos István játékait, Végh György tréfás *János vitéz*-átiratát, Imecs Béla rímjáték-parádéját? Stb. stb.

S hogy egy nagy történeti példával fejezzem be e „hiánylistát”: míg Széchenyi Istvánnak társadalomépítő program-művei rendkívül széles körben ismertek (sőt többnyire el is olvasták őket), az időkori *Nagy szatíra*, amelynek szélsőséges ironiája és kegyetlen humora alighanem felülmúlhatatlan, a legszűkebb (általában történész) szakma kivételével jóformán tökéletesen visszhangtalan és ismeretlen (akkor is, ha különleges szépirodalmi alkotásokban pl. Verkerdy Tamás „regényében” történetek kísérletek felelevenítésére).

Holott ha áttekintjük csak a régebbi magyar irodalom történetét is, azt kell látnunk, hogy minden korszakban nagyjából azonos terjedelemben születtek meg a „komoly” és a „humoros” művek, nagyjából azonos olvasottságnak és terjedtségnek örvendettek – csak éppen magyarázatuk és legitimációjuk, így társadalmi elismertségük és rangjuk tért el nagyon határozottan egymástól. A zord és erényes, tanításban

érdekelt 16. századi reformáció-kor az erkölcsnemesítő és feddő irodalom mellett kitermelte a komédiákat (*Balassi Menyhárt árultatásáról*), a fabulákat (*Heltai Gáspár*), a gróbián tréfákat (*Salamon és Markalf*) is, aminek fényében nagyon tanulságos, hogy míg Bornemisza Péter a maga szigorú beállítottságában szinte természetesen az *Elektra*-tragédiát fordította le, addig tanítványa, Balassi Bálint egy nemzedékkel később *Szép magyar comoediát* írt (amelyhez persze szükségesnek érezte egy apologetikus, azaz mentegetődő előszónak is beiktatását).

A felvilágosodás korában is egymás mellett futott a komolyság mellett a humoros-szatirikus hangvétel: a politikai irodalom röpirat-termelésének elvont fejtegetései mellett tömegével jelentek meg a satirikus paszkvillusok (akkori kifejezéssel: *orcázó versek*), a humoros-ironikus pamfletok (pl. Szacs vay Sándortól *Az Izé Purgatóriumhoz való utazása*); a magas irodalmi ízlés tragédiái és tankölteményei mellett ott találhatjuk az olvasóközönség által hihetetlen mértékben preferált anekdotagyűjteményeket (pl. Kónyi Jánostól *A mindenkor nevető Democritus, avagy okos leleményű furcsa történetek...* igen sok kiadásban megjelent! – de hasonló gyűjtemények születtek András Sámuel, Hatvany Pál tollából is). A nagy és fenséges király-történetek és király-eposzok mellett ott vannak

a nagy eposzokat, s az eposzok szemléletét kigúnyoló víg-eposzok: a bécsi Blumauer *Aeneis*-travesztiájának négy! fordítása készült el a korban (a legnépszerűbb: Szalkay Antaltól az *Által öltöztetett Aeneis...*), de e hatás alatt íródott Csokonai *Béka-egér-harca* is; s a magasztosan komoly tudós-életrajzoknak pedig szinte paródiájaként hatnak a cinikusan gúnyolódó, tréfás Diogenész életrajzai (Kónyi Jánostól, sőt: Kazinczy Ferencről – ez utóbbi még a betiltás rangját is elnyerte!), amelyekben a humoros irodalomnak szinte jelszavaként is értelmezhető anekdotikus Nagy Sándor-i kijelentés is népszerűsítettett: „Ha nem lennék Sándor, Diogenész szeretnék lenni!”

Sőt, igen sok szerzőt is találunk, akiknek életművén belül csak nehezen különíthetők el a „magas” és „alacsony” (azaz populárisnak tekintett) regiszter alkotásai: Verseghy Ferenc emelkedett és tudós tanköltményei mellett ott van egy sereg pajkos, anekdotikus vers (pl. *Lekvári Örzse*), sőt ő egészen odáig elmerészkedett, hogy pornográf költeményt is szerzett (*Az első egyesülés*), bár ennek publikációja természetesen elképzelhetetlen volt (egészen az 1980-as évekig...); Pálóczi Horváth Ádám hősi eposzai Hunyadiról, Rudolf királyról és víg, sokszor nagyon erotikus dalai jól megfértek egymás mellett, a Voltaire történész-könyvét fordító Gvadányi Józsefet a vidám

kalandtörténetek tették népszerűvé (*Egy falusi nótárius...*, Rontó Pál), sőt ő még azt is megengedte magának, hogy igazán alantas multságoknak leírásával szórakoztassa magát és közönségét (*Pöstyényi fürödés*).

A víg irodalomnak megítélése azonban már nagyon ellentmondásos volt: Bessenyei nagyon erősen kikelt Kónyi János anekdotizálásával szemben, a *Salamon és Markalf* tréfálkozásait pedig nagyon durván elítélte; Kazinczy határozottan helytelenítette Verseghy Ferencnek szentelt alantas humorizálását; az pedig széles körben közismert, hogy mind Kazinczy, mind pedig Kölcsey Ferenc szigorúan elutasította Csokonainak humoros költeményeit – egy bárdolatlan diákhumor lecsapódásának vélvén e tréfás dalokat. Volt olyan szemlélet, amely a humort egyetemlegesen száműzni vélte a költészet territóriumáról: ilyen volt a Bessenyeié, aki abban a Bécsben szocializálódván, ahol pár évtizeddel előtte még az utcai bábjátékot, a Hanswurst-szórakozást is betiltották pajkos jellege miatt, a *Holmiban* egészen odáig elment ítéletében, hogy az irodalmat csak szigorú, komor bölcsességében vélte elfogadhatónak („a munkának olvasásánál az embereknek szüntelen komor ábrázatba, mély elmélkedésbe, száraz okoskodásba kell meg maradni ... a

kemény gondolkodások kedvetlenek, mély igasságaik szomorúak és homályosok...” – holott, mint kései munkái mutatják, nem volt érzéketlen a humor mozzanati iránt... Volt olyan, ezzel éppen ellenkező szemlélet, amely nehezményezte az irodalom komor voltát, s könnyeddé kívánta tenni az irodalmi diskurzust, egy „emelkedett”, azaz nem alantas humor működtetésével. Ilyen volt a Kazinczyé, aki azért írt és fordított frivol műveket (is), hogy az irodalom morál-tanítói jellegének szigorát visszaszorítsa vagy legalább enyhítse: „én ezt azért is írtam, hogy Íróink valaha merjenek abból az istentelen gravitás tónusából kilépni, mellyben eddig jártak”; még nyíltabban: „wir ungrische Schriftsteller sind ein graves Volk, wir getreuen uns nincht zu lachen” (azaz: mi magyar írók súlyos, komoly népség vagyunk, s nem engedjük meg magunknak, hogy ne vessünk). E teória jegyében írta meg a *Tövisek és virágokat*, amelyeknek célja a nevetve tanítás lett volna („Csipd, döfd, rúgd, valahol kapod a gaz latrot! az illet / Ütni, csigázni s agyonverni ’nevetve’ szabad... – *Epigrammai morál*) – s ily teória jegyében született meg aztán a róla szóló *Mondolat* nyers paszkvill-gúnyja, amelyre szintén humoros-parodisztikus válaszként (csak éppen zseniális humorként) szólalt meg Kölcseyék *Fellelete a Mondolatra*. S a korszak teoretikus vitáinak mintegy lezárásául

értelmezhető Kölcsey Ferenc egyeztető álláspontja, amely szerint ugyan „a szatírárt nem lehet a szépművesség tartományából kirekeszteni” – de amely a humoros irodalmat csak emelkedett formájában engedi be az esztétikus magasztos tartományába: „A komikumnak azért, hogy a maga nevét mint esztétikai forma megérdemelje, arra kell törekednie, hogy a nevetségest megneemesítse, hogy esztétikai karaktert kölcsönözzön.”

A 19. század közepén – nyilván nem függetlenül az olvasás-tudás terjedésétől, az olvasóközönség számának nagymértékű növekedésétől, a humoros irodalom jelenléte már látványos: a folyóiratok folyamatosan közölnek humoros, szatirikus írásokat, a divatlapok már elképzelhetetlenek úgy, hogy „csak” komoly irodalom kapjon helyet bennük: az *életképek* műfaja pedig már létével is feltételezi a humoros-ironikus megközelítést; a kalandregények divatja pedig magával hozta a humoros regény iránti igény kielégítését: a század közepén legalább annyi humoros regény jelent meg, mint „komoly” történelmi regény vagy szentimentális szerelmi regény (*limonádé-regény*). A színházkultúra kiépülése, a nagy nemzeti-történelmi dráma ideologikus igényének megléte mellett is a vígjáték-kultúra felvirágzását hozta magával: Kisfaludy Károly ugyan vitézi

játékokkal és történelmi tragédiákkal kezdte pályáját, nagy sikerét már vígjátékaival aratta, s e korszakban született meg a hosszú életre s nagy terjedtségre termett népies vígjáték, a népszínmű műfaja (Szigligeti Ede kezdeményezésére), amely majd száz évig nem fog eltűnni a színpadokról (a 20. században a filmekről sem). A század közepén kap létjogosultságot és elismerést a humoros író szerepe: néhány kiváló tehetség a folyóiratokban állandóan gúnyos vagy ironikus játékká egyszerűsíti (vagy bonyolítja?) az irodalmat. Az olyan figurák, mint Pákh Albert (=Kaján Ábel), Lauka Gusztáv (=Don Gunárosz), Bernát Gáspár (a „bernátgazsiádák” műfajának teremtője), később Bartók Lajos a periodikus sajtó eluralkodása idején futottak be nagy karriert – eladdig, hogy az ötvenes években (az 1848-as rövidéletű *Charivari*) kezdeményezése után rendre jelennek meg a satirikus humoros karikarisztikus élclapok (*Üstökös*, *Bolond Miska*, *Borsszem Jankó*), amelyeknek egyik legérdekesebb vonása az volt, hogy első osztályú „magasirodalmi” írók szerkesztették őket, s vezető nem-humoros írók is szerepeltek bennük.

Ugyanakkor a könnyed, humoros irodalom megítélése ugyanolyan viták között zajlott, mint a felvilágosodás korában: az irodalom nemzeti hivatásának uralkodó teóriája kifogásolta a humoros irodalom el-

kötelezettségének „alacsony” színvonalát és ideologikus értelmezhetlenségét: az elit kultúra elismerését csak azok a művek érdemelték ki, amelyek zavartalanul beilleszthetők voltak a nemzeti-történelmi narratíva keretei közé; a nemzeti eposz szerzőjeként az ország legnagyobb költőjeként tisztelt Vörösmarty Mihály művei közül a nem-történelmi, humorban bővelkedő *Csongor és Tünde* a szerző életében teljesen visszhangtalan maradt, Jósika Miklós frivol-humoros kalandregényét (*A könnyelműek*) a kritika nagyon súlyosan elítélte, s maga Toldy Ferenc igyekezett Jósikát a nagy történelmi személyekről szóló „komoly” regények felé terelgetni (nem sikertelenül: Jósika megírta Rákóczinak, Zrínyinek életregényét..., bár az is igaz, hogy frivol regényeit is írta tovább). S ugyanebben az időben zajlott az ún. irányköltészet vitája, amely azt követelte (vagy utasította el), hogy a költészet legyen elkötelezett a társadalmi kérdések iránt – ami ismét a humoros költészet leértékeléséhez is vezetett. Ennek az elkötelezett irodalmiságnak programverseként értékelhető Eötvös József jelentős verse az *Én is szeretném...*, amely explicit formában jelenti ki, hogy csak annak a költészetnek van létjogosultsága, amely lemond a személyes érdekű líráról, a költészetnek szórakoztató, kellemes oldaláról (a természetlíráról, a szerelmi líráról, a bordalokról,

a „vidám énekről” s minden „nyájas képzetről”), s aszketikusan kötelezi el magát a mozgalmár irodalom felé („S ilyen legyen dalom: egy villám fénye, / Egy könny, kimondva ezek kínjait; / Kit nem hevít korának érzeménye, / Szakítsa ketté lantja húrjait”). Ehhez a „mozgalmár” tézishez nagyon hasonlóan nyilatkozik sok helyen Petőfi Sándor is, kivált *A XIX. század költői* c. versében), ám ezzel ellentétes állásfoglalásai is ismertek (a *Dalaim* c. ars poetica-jellegű versében *minden* emberi mozzanatnak, így a mulatásnak is megadja létjogosultságát), s egész költészete, a maga sokoldalú színességével, gyakori humorosságával, erős iróniájával ellene is mond az ily szigorúan korlátozott „komoly” költészet elvárásainak. Ám Petőfinek e sokszínűsége a kanonizáció során lassan eltűnt: már Gyulai Pál is, aki pedig személyes érintkezésben volt Petőfi legszorosabb köreivel, s ezért tudta, hogy Petőfinek „pajkos gyerkőc-ként mindig kedve volt a pedánszág parókáival tépelődni, csörgő sipkát tenni fel reá, s nagyot kacagni rajta, noha ritkán mélyebb célzással és jelentősséggel”, rögtön azt hangsúlyozta, hogy „gyermekies tréfái mellett alapjában igen komoly ember volt”, s összesítésében azzal alapozza meg az elkövetkezendő recepció főcsapásának irányát, hogy kijelenti: „Mint ha csak azért nyerte volna a költészet adományát, hogy honszerelemről

énekeljen”. S a továbbiakban ez az út lesz meghatározóvá: Petőfi a nép komoly felemelkedésének költője, aki a nemzet és a világ szabadságáért harcolva írja költeményeit – s verseinek mulattató, neveltető elemei vagy eltűnnek, vagy megkomolyítva nyernek említést.

Nagyon különös interpretációs stratégia érvényesült a végtelenül jó humorú Jókai Mór esetében is: az élclapot (is) szerkesztő, regényeiben s novelláiban a kalandosság és a humorosság mozzanatait bőven osztogató igen népszerű, s nagy olvasottsággal rendelkező Jókai a magas irodalom kánonából kirekesztődött (Gyulai Pál, később Péterfy Jenő mélyen igazságtalan ítéletei alapján), s csak azért kapott némi mentéget, mert irodalmának szórakoztató volta, úgymond, olvasóközönset teremtett, ez pedig a nemzetépítés szempontjából fontosnak minősült. Ám e stratégia oda vezetett, hogy a nagy koncepciójú Jókai messze hátra vettetett a tragikus hangoltságú Kemény Zsigmond mögé, s olyan elismerő kategória illette meg, amely legalább volt annyira dehonesztáló, mint dicsérő: ő lett a „nagy mesemondó” (e gyermekivé lefokozó beállítás kései visszhangja szólal meg a 20. század közepén Juhász Ferenc nagy víziójában, mikor Jókait így jellemzi: „a kis vatta-ember, decembe-

rünk piros Mikulása: Jókai-bácsi”). Jókai esetében azonban kiemelendő, hogy ő, aki egyébként nem sokat törődött a műveit ért kritikákkal, bizonyára szándékosan, a korabeli kanonizálási teóriáknak ellenében, mintegy nyílt provokációként írta meg akadémiai székfoglalóját *A magyar néphumorról*, s ebben egyértelműen a humor védelmére kél: „Amidőn e jelen tárgyat választám székfoglaló értekezésem alapjául, nem volt szándékom csupán egy mulatságos estét szerezni magasra becsült tudós férfainknak; hanem óhajtam a tudományos világ figyelmét felhívni egy eddigelé ügyeletre nem méltatott, talán meg is vetett, mindenesetre kevésbé becsült tárgyra, mely pedig a bűvárlatot éppen úgy megérdemli, mint hazánk régiségтана; értem a nép adomáit”. S a humor iránti elkötelezettségét mutatja az a kötete is, melyben adomákat gyűjtött össze ily cím alatt: *A magyar nép élcze szép hegedűszóban*.

Majdhogynem ugyanígy járt Jókai utóda, a minden ízében humoros író, Mikszáth Kálmán: bár országos népszerűsége az egekig ért, hivatalos elismerésekben rendkívül gazdag volt pályája, az akadémikus kritika, Gyulai Pállal az élen, nem győzte bírálni, az abban az időben modernnek számító ifjabb irodalom képviselői pedig eleve komolytalannak ítélték munkásságát: *A Szent Péter esernyője* mint hamis, nem-realista mű nyerte

el az elítélést (Ambrus Zoltántól), az *Új Zrínyiászt* a történelem iránti áhítat hiánya miatt kegyeletsértően léhának bélyegezték, s az a leminősítő ítélet is elhangzott, mintegy összefoglalásként: „a magyar humor mestere voltaképpen ifjúsági író”. S Mikszáth esetében a humoros jelleg a későbbiekben is komoly próbaköve lett az interpretációnak: a marxista kritika e humorban a kor társadalmával szembeni megalkuvás mozzanatát fedezte fel (Király István), s az az irodalmár is, aki pedig védelmébe vette Mikszáth humorát (Karácsony Sándor: *A cinikus Mikszáth*), azzal menti meg Mikszáthot, hogy benne a Karácsony Sándor-i magyar nemzetkarakterológia megtestesülését látja, s a humort mintegy referenciális olvasatban értelmezvén, az egész kérdést realista ábrázolásként legitimálja.

Holott a millennium korában is, amikor pedig az irodalomnak nemzetlegitimáló funkciója emeltetett ki minden szinten (az elemi iskolától kezdve az Akadémiáig és az irodalmi népszerűsítésig), a „magyar irodalom” mellett ott tenyészett a humoros megközelítés igénye is: ne feledjük, hogy a kor két legnagyobb, hatalmas terjedelmű és elképesztő népszerűségű anekdota-gyűjteményét (*A magyar anekdotakincs*, *Nevető Magyarország*) két tekintélyes törté-

nész (Tóth Béla és Gracza György) állította össze; s azt se feledjük, hogy a kor nagy, máig ható történelmi regényét, az *Egri csillagokat* író Gárdonyi Gézának a maga korában nem e regény, hanem a sok-sok kötetet megért tréfa-sorozat, a *Göre Gábor történetei* adták meg népszerűségét és tekintélyét, olyannyira, hogy barátai Göre néven szólították, s a kor vezető szobrásza Göre-figuraként mintázta meg szobrát (a kései irodalomtörténet minderről, mentegedtődzvén, csak annyit ír: a Göre-történeteket Gárdonyi „kedvetlenül, a kiadó kívánságára írta”).

De mindez nem rendítette meg a hivatalossá (sőt államideológiává lett) irodalom-interpretációs stratégia jellegét: a magyar nemzetet ez ideológia alapján az irodalom alapozta meg, mentette meg a történelem sok viszontagságai között, s ezért az irodalom minden elemi mozzanatában is e nemzetépítő és nemzetfenntartó funkciót kell felkeresni és felmutatni. Megrendítő tény, hogy az irodalomtudós (a nagy hatalmú Beöthy Zsolt), aki szaktanulmányában a recepcióban *egyedül* foglalkozott mélyen és komolyan, elragadtatással, *A nagyidai cigányok* humorával, összefoglaló irodalmi-irodalompolitikai könyvében, a millennium kiemelt produkciójában (*A magyar irodalom kis-tükre*), egyetlen szót nem szól a magyar humor jelenlétéről, kizárólag azt veszi figyelembe, mennyi-

re járult hozzá az irodalom a millennium idején kiteljesedő állami impériumhoz („Íme ez a magyarázata, hogy talán nincs nemzet a világon, melynek irodalma oly egyenes, benső és szoros viszonyban állott volna politikai életével, mint a magyar. A mi irodalmunk nemcsak kifejezte, hanem fenntartotta a nemzeti lelket.”), s víziójában, amely a volgai lovas nagy példázatával él, csak a Volgától napjainkig tartó nemzeti önvédelmi önaffirmációt vizionálja: íme, a komor és harcoss volgai lovas figyel, vigyáz – de nem nevet.

A 20. századból, mivel irodalmi anyaga és története jelentős közismertségnek örvend, csak két jelentős esetet körvonaloznánk. Az első a *Nyugat* folyóirat újító tendenciáihoz kapcsolódik: bár az persze igaz, hogy a nyugatosok erőteljesen szemben álltak az államideológiává tett népmozzoni iskola irodalomértelmezésében, s jóval nyitottabb, „modernebb”, s szabadabb (szabadosabb) hangvétellel éltek minden téren, de a humorról kapcsolatban mintha nem szabadították volna fel magukat: Karinthy Frigyes ragyogó paródia-sorozata a *Nyugat* nagyjairól (majd a magyar és világirodalom számos jelentős figuráiról) *nem* a *Nyugatban*, hanem egy népszerű vicclapban, a *Fidibuszban* jelentek meg, s Karinthynek a *Nyugatban* csak „komoly”

novellái, versei, cikkei jelenhettek meg – hiszen a *Nyugatban* egyébként sem igen találhatók humoros vagy ironikus írások: az anekdotikus emlékezések szerint a legendás szerkesztő, Osvát Ernő sohasem nevetett. Karinthy a maga különleges irányával, mai kutatója szerint, „nem volt irodalmi ember és nem volt irodalmi író: talán ezért nem is nagyon találja a helyét a kanonikus irodalmi duruzsolásban”. Irodalomtörténeti elhelyezése ezért máig zavarba hozza a szakmát (s a közönséget is), s ha kirekesztettségének súlyosságát talán enyhíti is Babits Mihály (mások szerint más, Kosztolányi, esetleg Móricz) kissé kétértelmű aperçuje, melyet – a szájhagyomány szerint – Karinthy temetésén mondott volna: „ez a marha volt közöttünk az egyetlen zseni”, az a *Nyugattal* szemben sem tagadható, hogy Karinthy „hiába” mondta ki „a humorban nem ismerek tréfát” parancsát – korának uralkodó irodalmiságát ezzel komolyan befolyásolni nem tudta.

A másik példa az 1950-es évekből való: a szocialista satíra érdekében folytatott terjedelmes vita szinte extrém eredményhez vezetett. Mivel a szovjet irodalom rendkívül fontosnak tartotta a társadalombíró satíra megteremtését és folytonos működtetését, a magyar irodalomnak is illett volna felzárkózni a nagy

példaképhez – s létrehozták azt a satíra-típust, amelyet teoretikusan is abszurdan úgy határoztak meg, hogy a szocialista satíra működhetik humor *nélkül* is. A satírának az lett volna a feladata, hogy leleplezze a társadalom ellentmondásait – de nem volt szabad a „komoly” kérdéseket eltréfálni: a nevetés mintha elvette volna a satírának az életét; a „komoly” satirikus ábrázolás előbbre valónak tűnt a könnyed, felelőtlen, a satírának homlokegyenest ellentmondó humorizálásnál. A vitát nem jelentéktelen irodalmárok folytatták – de az irodalmi eredmény siralmasra sikerült: az iskolapéldának szánt satirikus regény, Veres Péter rettenetes és lapos *Almás kert* c. vastag, szociografikus művében – ird és mondd – egyetlen humorosnak szánt, vagy legalább véletlenül annak ható momentum sem található. A vitában szereplő másik mű, Urbán Ernő *Uborkafa* c. satirikus vígjátéka ugyan tartalmaz vicces mozzanatok is, de olyannyira sematikus társadalomképpel és jellemábrázolással él, hogy mára kétségbeejtően olvashatatlaná vált, s a teljes feledésbe merült, Veres regényével együtt. S szomorú satírijátékként említhető, hogy a korszak lelegevenebb, igen erőteljes, színesen humoros satírája, a Szathmári Sándornak – a sajnos nem eléggé méltányolt végtelenül humoros *Kazohinia* szerzőjének – nevéhez köthető *Az élmunkás tragé-*

diája c. „drámai költemény” nem-hogy nem kapott nyilvánosságot, hanem éppen az ÁVÓ levéltárában kéziratként maradt fenn, s publikálására csak a rendszerváltás után, a kilencvenes években kerülhetett sor (a 2000 c. folyóiratban).

A 20. század utolsó harmadában, a realizmus követelésének ellanyhulásával, a képviseleti költészet igényének visszaszorulásával az ironikus-humoros irodalom a megelőző korokhoz képest hihetetlen virágzásba borult. Mivel ennek az újabb irodalmiságnak rendkívül sokoldalú feldolgozása és interpretációja él a mai irodalmi köztudatban, ezért csak nagyon tömör összefoglalással élnék. Az Örkény István által kezdeményezett groteszk szemlélet és hangvétel (*Egyperces novellák, Tótek stb.*) nagyon gyorsan uralkodóvá vált; a lírai költészetben a Petri György és Tandori Dezső nevéhez köthető nagyszabású paradigma-váltás, amely a beszélő figurájának átironizálásával és fikcionálásával kezdett operálni, a teljes költészeti mezőt átalakította: a kitalált szerzők lírai életművei nagy sikert arattak (a kezdeményező Weöres Sándor volt a *Psyche* impozáns játékaival), s igen hosszan ható hagyományt teremtettek (Kovács András Ferenc több alteregót is teremtett megszólalása számára Lázár René Sándor, Cal-

vus, Asztrov doktor figurájában), s Tsúszó Sándor alakjában a kollektíve úzótt irodalmi szerepjáték is létjogosultságot szerzett. Tandori bevezette a „komoly” filozófiai kérdésfelvetéseknek paradoxonokban, viccekben előadott nagy produkcióját (először az *Egy talált tárgy megtisztítása* c. radikálisan újító kötetében), a nyelvvel való, akár a szélsőségekig feszített játék elfogadásra talált (pl. Parti Nagy Lajos, Kukorelly Endre verseiben), sikert aratott a humorosan énekelt filozófiai vers műfaja (Szilágyi Ákos költészetében), a költészeti abszurd is elismerésre talált, pl. a limerick-divat térhódításában (elsősorban Várady Szabolcs kezdeményezésére, pl. a *Magyar badar* c. kötetben), a *humoros* szatíra ismét tért hódított (elsősorban Spiró György szatirikus regényeiben és novelláiban: *Feleségverseny, Kőbeka*); s hogy már – sajnos – lezárult életművet is érintsünk: Esterházy Péternek egész életműve s minden műve a humor és irónia jegyében is értelmezhető (emlékezzünk a műveibe sokszor beidézett aforizma mélyen humoros jellegére: „csak könnyedén, éppen hogy érintsd!”).

S hogy ez a nagy megújulás mily nagyhatású volt, arra csak egyetlen példát hoznék. Még a „legkomolyabb” költőként számon tartott Nemes Nagy Ágnes is megengedte magának, hogy szenzációsan humoros verset is írjon: a *Jeromos, a reme-*

terák c. kis remekmű talán elegendő erővel bizonyítja, hogy a „komoly” költészettől sem lehet idegen a humoros költészet játéka.

Az irodalom (és a művészet) humortalanítása mindig valamely nagy narratíva, erős ideológia nevében történik: a nagy narratívák, amelyek valamilyen más, fölöttes érték-tartomány nevében bírálják felül a művészeti cselekményeket és alkotásokat, mindig bizalmatlanok a humor, a nevetés kiküszöbölhetetlen két- és többértelműségével szemben. A nagy narratívák igazság-központú világban gondolkodnak, a világot valamely igazság nevében kívánják berendezni és felosztani – a művészet viszont képtelen az egyértelmű igazság képviselésére. A nevetés mindig elmozdítja helyéből az igazság-elvű erkölcszavakat egyértelműségét, felborítja az ideologikusan felépített világ rendjét: amint Th. Mann mondja a zenéről *A varázshegyben*: „politikailag gyanús”; a nevetés, legyen az bármely szelíd mosoly vagy harsány kacaj, mindig magában hordja egy ellenkultúra lehetőségét. Ezért tápláltak a nagyon zárt vallások és ideológiák mindig is bizalmatlanságot a művészettel, kivált a humoros művészettel szemben: nemcsak hogy nem voltak alkalmasak propaganda kiváltására, de rögtön fel is ébresztették a gyanút, hogy a humor

aláaknázza az éppen aktuálisként felüntetett ideológiát.

A 19. század elején a magyar irodalom „programját” a nemzetépítés jegyében dolgozták ki: ekkoriban lett az irodalom *nemzetivé*: az az elképzelés vált uralkodóvá, hogy a nemzet „örlelkét” az irodalom, a költészet testesíti meg, s a nemzet tulajdonképpen az irodalomban tudja felmutatni önmagát – s a történelem bajaival szemben egyedül az irodalom tud segédkezet nyújtani (ettől nyert a nyelvújítás politikai súlyt, ettől látszott úgy, hogy a Bach-korszak elnyomatásában egyedül az irodalom biztosíthatja a nemzet fennmaradását. Az irodalom így hatalmas túlsúlyt nyert a megelőző korszakok irodalmiságával szemben: fontossága és tekintélye hatalmas mértékben megnőtt; Gyulai Pál szavai szerint „az irodalom lőn a nemzetiség védangyala, és szellemi életnyilatkozatainak egyedüli központja”. Ez az ideológia vált uralkodóvá végig a 19. századon, a századvégen ez lett az állami kultúrpolitika legfőbb tanítása és követelménye. Egy ilyen ideológia aztán szinte természetesen utasítja el a humoros, ironikus megközelítést – hiszen egy „védangyalhoz”, aki hősi gesztusokkal védelmezi magát a nemzetet, nem illik sem a megenyedő, sem az ironikus mosoly – de még a mulatás sem. A magyar kultúra e képzetkörben a történelemre függeszti pillantását, s búsul a törté-

nelem viszontagságainak láttán – s e viszontagságokkal szembeni vigaszt és biztatást kell képviseljen. E teória csírája már a *Nemzeti hagyományokat* író Kölcseynél megtalálható, aki a „szegény bujdosó”, de mégis „dicső” magyart tette nemzetkarakterológiájának alapjává, s a magyar „szentimentalizmust” történelmivé és hazafiassá kreálta (a szerelemnek is radikális kiiktatásával). Ennek alapján vált a magyar kultúrának önképe komollyá, sőt komorrá – aminek következményeként a század közepe az irodalom társadalmi létmódjának modelljeként a „sírva vigadást” alkalmazta, s a vígadásból kizárta a víg mozzanatot.

S e teóriának száz évvel későbbi lecsapódásaként értelmezhető a magyar irodalomnak az a nagyhatású önképe, amelyet Szabó Dezső, és nyomában Németh László dolgoztak ki: e szerint a magyar irodalom egészében és elemeiben is „sorsirodalom”, amely a tragikus magyar lét kifejeződéseként martirologiaként jelenik meg; a magyar írók, akik fenntartották és fenntartják (egyedülként) a magyar nemzeti létet, mártírként viselik sorsukat és elítéltségüket. Szabó Dezső így írt 1934-ben (*A magyar irodalom sajtós arca* c. tanulmányában): „A magyar líra és a magyar próza egész fejlődésében és majdnem minden kiváló alkotásában: állandó töprengés, szorongás, segítség-kiáltás, megmutatás, kö-

nyörgés, vád, harc: a magyar közösség (faj, nemzet) életproblémái körül. ... A halál felé rohanás e folytonos sötét víziója, e meg-megújuló gigászi birkózás a kaszás vitézzel, a leöklözött szívek elzuhanása, a felkísértő századok zokogása, mint malomé a pokolban: összeadnak egy végzetes rohanású, komor, tragikus, egyetlen óriási költeményt, mely balladai jellegű. Igen: a magyar irodalom a maga egészében egyetlen gigászi ballada.” Németh László pedig így különbözteti meg a magyar irodalmat az európaiótól 1965-ben (*Levél Olaszországba*): „S itt értünk a magyar irodalomnak egy olyan sajátságához ... ennek az irodalomnak a komolyságához. ... A magyar író épp a nyomasztó létveszély miatt orvosa próbált lenni népe sorsának. ... A nyugati irodalmat századunkban egyre mélyebben járta át az irónia. ... Az ironikus szellem többé-kevésbé butának tartja, aki komolyan beszél. Nos, a magyar nem ironikus irodalom, az irónia idegen s leváló oltás rajta, s ez egyik akadálya annak, hogy Nyugat literátorai közt tekintélyre tehessen szert”. Ez az általánosítás hihetetlen mértékben leszűkíti a magyar irodalmat, elképesztő csonkításokhoz vezet, s végső soron az egész magyar irodalom kettéhasítását eredményezheti: Németh elmélete a mélymagyar–hígmagyar szembenállásról a *Kisebbségben* (1939) lapjain ezért iktathatta ki a „sorsirodalom” nevé-

ben az érvényesek köréből a magyar irodalomnak kb. kétharmadát.

S hogy a 20. század marxista irodalomképét is felmutathassuk, elegendő arra utalnunk, hogy a marxista forradalmi teória a művészetnek csak társadalmi aspektusait kívánta alkalmazni (s ezek között is önkényesen szelektált), s az írói állásfoglalásokat elsősorban, többnyire kizárólagosan politikai szempontok alapján mérlegelte. Mikor Révai József kijelölte a magyar irodalom fejlődésirányát az igen szűkre szabott Petőfi – Ady – József Attila úton, a társadalmi hasznosságot, a történelmi-politikai szerepet méltatta, s a költészetet egy nagyobb értékű és magasabb státuszú ideális szubsztancia *alá* rendelte, mintegy sugallván a magasabbrendűség eleve elrendelt szigorúságát és komolyságát („az ő költészetük több volt pusztá költészetnél, a magyar történelem egy-egy döntő fordulópontján a költői művek önmagukon túlmutatva a nemzeti cselekvés programjává váltak, irodalom és nép, költészet és nemzet egységének, azonosulásának kimagasló példaképeivé.” S hogy gyakorlati példával is éljek, felidézem a marxista Petőfi-kutató Pándi Pál összegező véleményét *A helység kalapácsáról*: „még nem jelentkezik a direkt társadalomkritika, de műfajkritikája oly erős, oly gyökeres, hogy 'irodalmi létükben' rázza meg mindazokat, akiket hama-

rosan társadalmi létükben fog megrendíteni”.

Íme, az utolsó kétszáz év magyar irodalmának három nagy narratívája, a nemzeti önaffirmáció, a sorsirodalom, a társadalmi forradalmiság: mind a három, egymáshoz nagyon hasonló érveléssel, elutasítja az irodalom humoros voltának még létjogosultságát is.

A helyett, hogy teoretikus fejtegetésekkel bizonyítanám a humor fontosságát és kiküszöbölhetetlenségét az irodalomban, s ahelyett, hogy műveknek végtelen sorozatával példáznám, írói állásfoglalásoknak gazdag florilegiumával illusztrálnám a humor jelenlétét és súlyát a magyar s világirodalomban, csak három „tekintélyérvvel” zárnám gondolatmenetemet. Már az európai irodalom legkezdetén, az ógörög világban felhangzott az a gyönyörű, költői érvelés, amely a költészeti alkotásoknak egyértelmű igazság-elvű értelmezését tökéletesen kétségbe vonta, s a költői sokértelműségnek „humoros” voltát is kihirdette: Hésziodosz *Istenek születése* (i. e. 8. század) c. költeményében a Múzsák beszédmódjáról csodálatos kettősség derül ki: „Szánkon tarka hazugság, mind a valóra hasonlít, / tudjuk zengeni mégis a színigazat, ha akarjuk!”, mondják az isteni lányok, s hirdetik és zengik, „mi van, mi lesz en s volt” – s énekük eredménye az lesz,

hogy „válaszol is Zeusz nagy palotája / istennők liliomhangjára vidám kacagással, / és ezt visszhangozza Olümposz hóborította / orma...”. Íme a nagy példázat: a Múzsák sokértelmű beszéde (azaz a költészet) isteni kacagást fakaszt: ma úgy mondanánk: a homogenezálhatatlan esztétikai élmény öröme magában foglalja a humor, a nevetés mozzanatát is.

A német klasszikus irodalom és filozófia kiemelkedő képviselője, Friedrich Schiller, nagy esztétikai-antropológiai traktátusában (*Levelek az ember esztétikai neveléséről*, 1794, XV. levél), túllépvén a kantianus elven, amely a szép művészetnek „csak” érdekmentességét emelte ki, egészen odáig megy el, hogy a művészetnek (és az ember esztétikai kiteljesedésének) alapmozzanatául a *játékot* emeli ki: „az ember valamennyi állapota közül épp a játék és csak a játék az, ami teljessé teszi őt” ... „az ember csak akkor játszik, amikor a szó teljes értelmében ember, és csak akkor egészen ember, amikor játszik”; azaz a célulvű cselekedeteket és művészi elvárásokat feloldja az alkotás és a befogadás örömelvű önélvezetében, megalapozván a humoros műalkotások elfogadásának és kanonizációjának alighanem legszebb legitimációs érvét. Aminek parallel illusztrációjaként ideidézhető Schiller barátjának és alkotótársának, a „legkomolyabbra” kanonizált Goethének állásfoglalása a műalkotások

(és a műalkotásokhoz fűződő alkotói és befogadói viszony nemcsak kiküszöbölhetetlen, hanem örvendetes és gyümölcsöző kétértelműségéről: „Wenn ich den Scherz will ernsthaft nehmen, / So soll mich niemand drum beschämen; / Und wenn ich den Ernst will scherzhaft treiben, / So werd ich immer derselbe bleiben.” (Nyersfordításomban: Ha komolyan veszem a tréfát, senki ne vesse a szememre; s ha a komolyságot tréfásan űzöm – akkor is mindig ugyanaz, önmagam maradok.) E humoros alapállás vezetett Goethénél odáig, hogy – amint Esterházy Péter annyiszor idézte – szerinte a kultúra nem más, mint paródia („Kultur ist Parodie”), s ennek nevében nevezhette életének főművét, a *Faustot*, amelyet a „komoly” irodalomtörténeti kultúra tiszta és egyértelmű „komoly” műként fogadott el s tart máig számon (holott benne a filozofikus diskurzusok elválaszthatatlanok a bohócjátéktól), élete egyik legutolsó levelében nagyon komoly tréfának („sehr ernste Scherze): a főmű esetében is fenntartván a humoros megközelítés igényét.

Befejezésül pedig hadd álljon itt a magyar humoros költészetnek egyik kétségbevonhatatlan csúcsteljesítménye, Arany Jánosnak egyik *ars poetica*-szerű megnyilatkozása és önjellemzése (amely sajnos nem

nyerte el méltó helyét az Arany-interpretációk impozáns sorában), amelyben a költői látás két- (sok)értelműségének állítása és bemutatása során a humornak szelíd, de határozott apológiája fogalmazódik meg – a humor retorikai gesztusát is mozgósítván: Arany, nyilván játékból, a „humor” kategóriáját azzal a nyelvújítási szóval („nedély” – a humor szónak eredeti ’nedv’ jelentéséből) illeti, amely már a maga korában is elavultnak volt tekinthető: tehát magát az önjellemzést is ironikus játék keretében óhajtotta prezentálni (a *Bolond Istók* első énekének elejéről, 1850):

Szeretem én langy május-reggelen
A permet-essőt, mely gyéren aláhull,
Csillámfonalkint, a dörgéstelen,
Napszúrte felhők tiszta fátyolárul,
Midőn a tájnak élénk zöldje lenn,
A szőke fényű légből visszahárul
És sárgazölddé lesznek a sugárok,
Melyekben a kelő nap átszivárog.

Szeretem a hölgy szép szemét, midőn
Egyszerre könnyet hullat és mosolyg,
S a még le nem simult bánatredőn
Félénk örömnök kétes lángja bolyg.
Szeretem, hogyha – mint tavasz-mezőn
Árnyékot napfény – tréfa üz komolyt:
Ez a hullámos emberszív nedélye:
Halandó létünk cukrozott epéje.

© Fortepan, tm, 1989.

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit

Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas

és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,

Magyarok

Nagyasszonya tér 10.,

tel.: 210-5149,

210-5159,

fax: 303-9241,

e-mail:

lapterjesztes@es.hu,

es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre

8100 Ft, fél évre **14 100 Ft**,

egy évre pedig **25 200 Ft**

ÉLET ÉS IRODALOM
IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

